

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การนำเสนอกิจกรรมการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีสำหรับนักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา” ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากตำรา เอกสาร วารสารต่างๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จึงได้สรุปรวบรวมประเด็นสำคัญนำมาเสนอดังต่อไปนี้

แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

1. คำจำกัดความของความเป็นพลเมืองดี
2. คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี
3. การพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี
4. สังคมศึกษากับบทบาทการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี
5. กิจกรรมการเรียนการสอนสังคมศึกษาพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยภายในประเทศ
2. งานวิจัยต่างประเทศ

แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

1. คำจำกัดความของความเป็นพลเมืองดี

ยูทรีนา วรูณปิติกุล (2542: 43-44) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับพลเมืองดีคือ ผู้ที่รักชาติบ้านเมือง และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้กล่าวสรุปวิธีแสดงความรักชาติของพลเมืองดี จากในพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่โรงเรียนมหาดเล็กหลวง ดังนี้

1. เอื้อเฟื้อแก่คนสัญชาติเดียวกัน

2. ต้องไม่ประทุษร้ายต่อคนสัญชาติเดียวกัน

3. ประพฤติตนเป็นพลเมืองดี มีความเคารพต่อพระราชกำหนดกฎหมาย ไม่ประพฤตสิ่งใดที่จะทำลายสาธารณสุขเลย การประพฤตเป็นพลเมืองดีจึงจัดว่าเป็นวิธีแสดงความรักชาติอย่างหนึ่งโดยแท้

4. ความเต็มใจยอมเสียสละให้แก่ชาติ มุ่งความร่วมมือทั้งการเสียภาษีอากร ทั้งออกทุนทรัพย์บำรุงสิ่งซึ่งเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง และสาธารณชน อีกทั้งการยอมสละเวลาและความสุขของตนเพื่อทำการให้เป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองด้วย กิจการที่กล่าวมานี้ เรียกรวมว่า “กรณียะ คือ กิจการที่เป็นหน้าที่ควรกระทำ และเป็นสมบัติอย่างหนึ่งของพลเมืองดี

5. รู้จักหวงแหนและสงวนชาติ คือ ต้องไม่ยอมให้ใครมาทำลาย ไม่ยอมให้ใครแย่งถิ่นที่ตั้งของชาติ ใครมารานมารุกแดนของเรา เราต้องสู้ต้านทานจนสุดกำลัง ถึงแม้ว่าจะต้องเสียเลือดเนื้อหรือเสียชีวิตก็ต้องยอมเสีย เพื่อสงวนไว้เป็นมรดกแก่บุตรหลานของเราสืบไป

อนึ่งเมื่อสงวนชาติแล้ว ก็จำเป็นต้องสงวนสิ่งที่เป็นหลักแห่งชาติ คือ พระมหากษัตริย์ ผู้ทรงเป็นประมุขในการนำชาติในการทั้งปวง พระศาสนาอันเป็นบรรทัดฐานที่ค้ำแห่งภูมิธรรมของชาติและอิสรภาพแห่งชาติด้วยเช่นกัน

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญาันทภิกขุ, 2543 : 22) ให้ทัศนะโดยสรุปเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองดีว่า “พลเมืองดี ก็คือ คนดี ซึ่งหมายความถึง คนที่มีวิชา มีความรู้ดีด้วย มีความประพฤติดี หรือ คนดี ได้แก่ ผู้ที่มีความรู้ควบคู่กับมีคุณธรรม จะกล่าวได้ว่า คนดีต้องมีคุณลักษณะ 2 ประการ คือ มีคุณวุฒิ หมายถึง ความเจริญด้วยความคิด โดยมิใช่ความรู้ปรากฏอย่างเด่นชัด จนเป็นที่ยอมรับของคนทั้งหลายว่าดีเด่นในด้านวิชาความรู้ และมีคุณภาพ หมายถึง การแสดงออกซึ่งความคิดที่มีในตนให้ปรากฏเป็นที่ประจักษ์อย่างเด่นชัด แจ่มแจ้ง จนเป็นที่ยอมรับของคนทั้งหลายอีกว่ามีความสามารถเหมาะสมทุกประการ คู่ควรกับการงาน ฐานะ ทั้งมีความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมายอย่างดีที่สุด และพลเมืองที่จะเป็นคนดีจะต้องมีคุณธรรมบางประการคือ คนดี ต้องมีความรู้ดี มีมารยาทงาม มีความ

ชื่อศักดิ์สุจริต มีน้ำใจ พุทธิ เป็นผู้ขยัน ประหยัด รู้จักรักษาเกียรติยศตนเองและผู้อื่น รวมถึงสถานที่อันตนทำงาน มีจิตรักสงบ รู้จักปกครองตนเอง และสามารถสร้างตนเองให้เป็นหลักฐานโดยชอบ ถ้าบุคคลใดมีสิ่งเหล่านี้จะสามารถช่วยในการพัฒนาคนให้เป็นคนดี”

ปรีชา ตมณี (2531 : 41-42) ได้กล่าวว่าพลเมืองดีคือ บุคคลในสังคมยอมรับว่ามีคุณลักษณะเป็นที่พึงปรารถนาที่คนกล่าวถึงในทางที่ดีทั้งต่อหน้าและลับหลัง ปฏิบัติตามคุณธรรม กล่าวทำความดีโดยไม่หวังผล เป็นผู้ได้รับการอบรมหรือพัฒนาดีทั้งกาย วาจา ใจ และปัญญา คือ การพัฒนากายเป็นการมีพละทานมีร่างกายให้เข้มแข็ง รู้จักพัฒนาสิ่งแวดล้อม การพัฒนาวาจาเป็นการตั้งตนอยู่ในศีล มีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้ว การพัฒนาจิตใจเป็นการอบรมจิตใจประกอบด้วยคุณธรรมสุภาพจิตใจ และการพัฒนาปัญญาเป็นการรู้จักใคร่ครวญวินิจฉัยตรงตามความเป็นจริง นอกจากนี้ยังกล่าวไว้ด้วยว่า พลเมืองดีจะต้องมีหน้าที่สำคัญ 4 ประการ ดังนี้

1. หน้าที่พลเมืองดีต่อตนเอง คือ ต้องมีคุณธรรมประจำตัว
2. หน้าที่พลเมืองดีต่อครอบครัว คือ การนำเอาหน้าที่พลเมืองดีต่อตนเองมาใช้ในการพัฒนาครอบครัวให้สมาชิกในครอบครัวได้รับความสุข
3. หน้าที่พลเมืองดีต่อชุมชน คือ ช่วยทำให้ชุมชนหรือสังคมสงบสุขและปลอดภัย
4. หน้าที่พลเมืองดีต่อชาติ คือ ต้องรักและหวงแหนชาติ และปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองตามที่กฎหมายกำหนด

ทั้งนี้ต้องการให้ทุกคนในชาติต้องรู้จักสิทธิหน้าที่ ตลอดจนความรับผิดชอบของแต่ละคนอย่างจริงจังด้วยจิตสำนึกอย่างถูกต้องเหมาะสม ประกอบด้วยคุณลักษณะพิเศษ เช่น ความขยัน อดทน การประหยัด รวมไปถึงการรักความก้าวหน้าของตนเองเป็นสำคัญ โดยรู้จักสร้างสำนึกสร้างตนเองพึ่งตนเองเพื่อให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบเป็นบุคคลที่มีเลือดนักสู้ สำนึกศักดิ์ศรีความเป็นคนอย่างจริงจังโดยปฏิบัติตนลดความเห็นแก่ตัวให้น้อยลง จึงจะถือว่าเป็นพลเมืองดี

เอลเฟลท กิลด์ (Elspeth Guild, 1996: 30-31) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองดีของสหภาพยุโรปว่าหมายถึง พลเมืองที่มีสัญชาติที่ถูกต้องในประเทศของตน และได้รับความคุ้มครองจากรัฐภายใต้กฎหมายเดียวกัน โดยไม่แบ่งแยกเพศหญิงหรือชาย ซึ่งมีสิทธิหน้าที่ และมีส่วนร่วมในการปกครองตน มีอิสระในหน้าที่ของพลเมือง มีอิสระทางการเมือง จะต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เป็นสาธารณะ ที่อยู่บนเงื่อนไขของรัฐ จึงทำให้เกิดคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีจากทบบัญญัติของรัฐธรรมนูญตามที่กำหนด

เดวิด ซีซารานี (David Cesarani, 1996: 58 - 63) อธิบายว่าความเป็นพลเมืองดีหมายถึง การที่เป็นพลเมืองประชากรในประเทศนั้น เป็นส่วนประกอบของการสร้างชาติ แสดงถึงความเป็น ตัวคนในแผ่นดินที่อาศัยอยู่ พลเมืองที่ดีจะต้องเป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์หรือหัวหน้า ผู้ปกครองประเทศ เคารพต่อนโยบายของประเทศ มีลักษณะทางการเมืองแห่งความถูกต้อง พลเมือง จะต้องตรวจสอบ โต้แย้งเมื่อเห็นว่ามีการใช้อำนาจโดยไม่ถูกต้อง มีการตื่นตัวของความเป็น พลเมืองอยู่เสมอ ซึ่งสามารถดูได้จากการปฏิบัติตามหน้าที่พลเมือง และการศึกษาวัฒนธรรมในชาติ นั้นๆ

เดวิด บาตสตัน และ เอ็ดอวู เมนเดตา (David Batstone and Eduardo Mendieta, 1999: 1-2) กล่าวเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองดีคือ ผู้ที่ปฏิบัติตามพฤติกรรมของผู้เป็นพลเมืองดีที่มีพันธะที่จะรักษา และดำรงไว้ข้อปฏิบัติต่างๆอย่างถูกต้อง กับบุคคลอื่นๆในสังคม ซึ่งปฏิบัติตามเงื่อนไขในสถาน ภาพของความเป็นพลเมือง สิทธิหน้าที่ของคนที่อาศัยในดินแดนและปฏิบัติตามบัญญัติของรัฐที่ตนเอง อาศัยซึ่งได้ระบุดตามกฎหมาย โดยต้องมีสิทธิหน้าที่ สถานภาพทางการเมืองและมีส่วนร่วมทางการเมืองร่วมกัน จึงถือว่าเป็นพลเมืองดีของภูมิลำเนา

ดังนั้นสรุป ความเป็นพลเมืองดี หมายถึง การที่บุคคลเป็นผู้ที่รู้จักสิทธิหน้าที่ต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติ ปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องเคารพสิทธิและปฏิบัติตามกฎหมายของ บ้านเมือง ร่วมมือแก้ปัญหาและสร้างประโยชน์ต่อชาติ เป็นผู้ดำรงไว้ซึ่งประเพณีและวัฒนธรรมและ มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์หรือหัวหน้าผู้ปกครองประเทศ เคารพกฎหมายและนโยบาย ของประเทศโดยการแสดงบทบาทของหน้าที่ที่สังคมยอมรับ เป็นผู้ที่มีจิตสำนึกในการพัฒนาประเทศ และพัฒนาคนให้เป็นผู้มีความรู้ดี มีความประพฤติที่ดี และมีจิตใจที่ดีด้วย

2. คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี

หอม คลาชนนทร์ (2535: 18 - 21) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของเยาวชนไทยไว้ว่า การสร้างวินัยในตนเองให้เด็กแก่เด็กนั้นจะต้องปลูกฝังคุณธรรมประการสำคัญยิ่งก่อน นั่นก็คือ “การวัชรธรรม” ซึ่งหมายถึง การเคารพในเพื่อนมนุษย์ทุกคนโดยเท่าเทียมกันทั้งผู้มีวัยวุฒิ คุณวุฒิ ชาติวุฒิ ฐานะทางเศรษฐกิจ และเพศที่แตกต่าง ซึ่งเคารพความเป็นคนของเขาไม่ใช่อะไรอื่นโดยเริ่มจากผู้ที่อยู่รอบตัวเราแล้วถึงขยายออกไปจนครอบคลุมคนทั้งชาติและมนุษย์ทั่วโลก นั่นคือ “มีความรักสากล รู้จักเป็นผู้ให้” ซึ่งเป็นพื้นฐานของคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยอันเป็นหลักการครุภาพ

ประเวศ วะสี (2537: 21-30) ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของคนไทยสมัยใหม่ในการบรรยายนำเรื่องการพัฒนาการศึกษาในอนาคต ในการสัมมนาเรื่องการวิจัยเชิงนโยบายเพื่อพัฒนาการศึกษาอาชีพและอุดมศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีว่า คนไทยสมัยใหม่จะต้องมีคุณสมบัติ 10 ประการคือ

1. เป็นบุคคลเร็วเรียนเร็ว ชอบการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต
2. มีความรู้ทั้งทางวัฒนธรรม ทางวิทยาศาสตร์-เทคโนโลยี และการจัดการ
3. ประกอบอาชีพได้
4. สามารถดูแลสุขภาพและความปลอดภัย
5. มีความรักธรรมชาติ รักเพื่อนมนุษย์และรักศิลปะ
6. มีโลกทรรศน์กว้างและจิตใจสาธารณะ
7. มีพฤติกรรมมองการณ์ไกลและความสามารถในการสร้างความเป็นชุมชน
8. มีความอดทน สมานธิ และความปรารถนาในการทำงาน
9. การเข้าถึงความหลากหลายและความเป็นนานาชาติ
10. มีการพัฒนาของจิตวิญญาณ (Spiritual Development)

วิรัตน์ บัวขาว (2541: 9-10) ได้กล่าวถึง คุณสมบัติของทรัพยากรมนุษย์ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ว่าจะต้องมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้ คือ

1. มีความรอบรู้ ความรู้เป็นส่วนเสริมช่วยข่มไม่เพียงพอแก่การดำรงคนให้มีความสุขต่อไป นอกจากความรอบรู้แล้ว ต้องศึกษาหาความรู้ตลอดชีวิต และเป็นรุ่นใหม่ที่มีความเก่งกล้า คือ กล้าคิด กล้าทำ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม

2. มีทักษะหลากหลาย มุ่งเน้นให้ผู้เรียนคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น และเป็นความรู้ที่สามารถปฏิบัติจริงได้
3. มีคุณธรรมสูง ธรรมะเป็นกาวของสังคมที่จะนำพาสังคมสู่ความสันติสุขได้ สังคมใดเห็นทางธรรมะย่อมนำไปสู่ความหายนะอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้
4. มีความรับผิดชอบสูง นั่นคือรับผิดชอบต่อตนเอง สังคม ประเทศชาติ และต่อโลก เพราะทุกคนต่างเป็นสมาชิกในหมู่บ้านโลกเดียวกัน
5. ไม่เป็นภาระต่อสังคม บุคคลใดกระทำตนเป็นภาระต่อสังคม คือเป็นบุคคลที่ไร้คุณภาพ โลกยุคใหม่ต้องการให้ทุกคนพึ่งตนเองได้ นั่นคือ รู้จักประกอบอาชีพสุจริต ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ
6. เป็นบุคคลที่มีความสามารถในการจัดการ โลกยุคใหม่เป็นโลกของการแข่งขันหากไม่มีความสามารถด้านนี้ จะไปแข่งขันกับใครไม่ได้
7. เป็นบุคคลที่มีสุขภาพพลานามัยสมบูรณ์แข็งแรง จะเห็นได้ว่าประชากรทุกประเทศทั่วโลกต่างให้ความสำคัญต่อสุขภาพของคนในชาติ เช่น ประเทศญี่ปุ่น เด็กได้ดื่มนมตั้งแต่ชั้นอนุบาลจนถึงระดับอุดมศึกษา ประเทศไทยเริ่มส่งเสริมพลเมืองด้านนี้ใน 2-3 ปีนี้เอง
8. เป็นบุคคลที่มีทักษะ สามารถใช้ภาษากลางของโลกและเครื่องมือสื่อสาร เทคโนโลยีใหม่ๆ ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะทักษะการใช้ภาษาอังกฤษ เพราะเนื่องจากการติดต่อสื่อสารทั่วโลกได้ก็ต้องใช้ภาษากลางสื่อกันในชีวิตประจำวัน และสามารถใช้เครื่องมือสื่อสาร เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี

ประเทศไทยมีนโยบายเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองดีไว้ใน แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระยะที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544: 62) ได้กำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของคนไทยในอนาคต ไว้ดังนี้

ด้านจิตใจและสังคม	- มีวินัย มีความซื่อสัตย์ สุจริต ขยัน อดทน มีจริยธรรม มีคุณธรรม มีความเป็นประชาธิปไตย มีความรับผิดชอบต่อตนเอง และสังคม ร่วมในกระบวนการพัฒนา มีความเป็นไทย ร่วมอนุรักษ์ และพัฒนาวัฒนธรรมไทย ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ด้านสติปัญญา	- คิดกว้าง คิดไกล ใฝ่เรียน ใฝ่รู้ สามารถแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ รักการประดิษฐ์ ค้นคว้า รู้เท่าทันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และสามารถปรับตัวให้ทันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลง

55

ด้านสุขภาพพลานามัย - มีสุขภาพจิตดี เจริญเติบโตสมวัย ร่างกายแข็งแรง ปลอดภัย
โรคร้ายที่ป้องกันได้ ปราศจากสารพิษและสารเสพติด

ด้านการประกอบอาชีพ - มีทักษะ มีคุณธรรม และเจตคติต่อการประกอบสัมมาชีพ
และสามารถสร้างพัฒนาสัมมาชีพ

วลัย พานิช (2542 : 226 -235) ได้วิเคราะห์ว่า บุคคลที่จะเป็นพลเมืองดีนั้น ต้องเป็นผู้มีความ
ประพฤติดี มีความเป็นพลเมืองดีโดยมีคุณลักษณะในด้านต่างๆ ต่อไปนี้

- 1.1 มีความเป็นพลเมืองดีด้านความรู้ ทักษะและคุณลักษณะพื้นฐานประกอบด้วย
- รู้และเข้าใจ และรับผิดชอบในฐานะสมาชิกของสังคม
 - รู้เข้าใจสนใจกิจกรรมต่างๆ ของสังคมและโลก
 - รู้และมีทักษะกระบวนการคิดอย่างมีเหตุผลในการตัดสินใจโดยใช้
กระบวนการทางวิทยาศาสตร์และธรรม แก้ปัญหาของสังคม เศรษฐกิจ
และเทคโนโลยี
 - ใฝ่หาความรู้และมีทักษะ
 - มีความรู้และทักษะในวิชาสามัญ วิชาเฉพาะด้าน วิทยาการและเทคโนโลยี
 - ดำรงชีวิตบนพื้นฐานแห่งคุณธรรม
 - มีระเบียบ
 - ซื่อสัตย์
 - ยุติธรรม
 - ประหยัด
 - ฟังตนเองได้
 - ไม่เบียดเบียน
 - เลือกรับวิทยาการและวัฒนธรรมจากภายนอก
 - มีความคิดริเริ่ม
 - อคต
 - มีความกล้าทางจริยธรรม
 - แก้ปัญหาและประเมิณผลได้
 - มีมนุษยสัมพันธ์ในระหว่างสมาชิกในครอบครัว ชุมชน ทั้งสังคมภายใน
ประเทศและในโลก

1.2 มีความเป็นพลเมืองดีด้านการเมือง การปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ประกอบด้วย

- รู้และเข้าใจ รับผิดชอบในสิทธิของคนในระบอบประชาธิปไตย
- รู้ เข้าใจกฎหมายต่างๆ ของบ้านเมือง
- รักษาความมั่นคงของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์
- รู้ เข้าใจปัญหาต่างๆ และหาแนวทางแก้ไขในทางการเมืองการปกครอง
- ตระหนักในคุณค่าการใช้สิทธิเสรีภาพบนรากฐานแห่งกฎหมาย จริยธรรม และศาสนา

1.3 มีความเป็นพลเมืองดีด้านสังคมและวัฒนธรรม ประกอบด้วย

- มีความสำนึกในความเป็นคนไทย
- รักและเห็นคุณค่าของวัฒนธรรม
- ดำรงรักษาไว้ซึ่งสัญลักษณ์ และวัฒนธรรมไทย
- ภูมิใจในผลงานอันดีเด่นของไทย
- รับผิดชอบต่อการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- ทำประโยชน์ให้สังคมตามบทบาทหน้าที่
- เห็นคุณค่าในวิทยาการศิลปวัฒนธรรม
- เทิดทูนสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

1.4 มีความเป็นพลเมืองดีด้านเศรษฐกิจ ประกอบด้วย

- รู้เข้าใจ ในพื้นฐานทางเศรษฐกิจและการพัฒนาประเทศ
- เห็นคุณค่าของการรักษาทรัพยากรสิ่งแวดล้อม
- นิยมใช้ผลผลิตของไทย
- รู้เข้าใจปัญหาด้านเศรษฐกิจและหาแนวทางแก้ไขปัญหา

และนอกจากนี้ ในสังคมต่างประเทศก็ได้มีผู้ให้ทัศนะเกี่ยวกับคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีไว้ด้วยเช่นกัน

บิล คลินตัน (Bill Clinton อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยโครงการศึกษาไทย, 2541:6) ประธานาธิบดีของประเทศสหรัฐอเมริกา สมัยนั้น ได้ประกาศใช้กฎหมายปฏิรูปการศึกษาที่เรียกว่า Goals 2000 : Educate America Act เพื่อเตรียมพลเมืองอเมริกันให้พร้อมสำหรับชีวิตในศตวรรษที่ 21 ซึ่งมีเป้าหมายสำคัญที่เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของพลเมืองดี ดังนี้

1. นักเรียนอเมริกันต้องเป็นที่หนึ่ง ของโลกทางด้านคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์
2. ทุกคนต้องรู้หนังสือ
3. เด็กทุกคนต้องมีความพร้อมที่จะเรียน ได้ทันที
4. ต้องรู้จักปรับปรุงทักษะทางวิชาชีพ
5. ปลอดภัยจากยาเสพติดและมีความปลอดภัย
6. มีส่วนร่วมในการส่งเสริมเด็กด้านความรู้ อารมณ์ และสังคม
7. รู้จักใช้เหตุผล แก้ปัญหาเป็น มีสุขภาพพลานามัยดี และเป็นพลเมืองดี

เคน เครท และ เบรค ไทด์ (Ken Keith and Blake Tiedt, 1968: 188-195) กล่าวถึง ผู้ที่มีคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ 12 ประการ ดังข้อสรุปต่อไปนี้

1. พลเมืองดีจะต้องเป็นผู้ที่มีความเชื่อในสิ่งที่ถูกต้องเกี่ยวกับความเสมอภาคและเสรีภาพ
2. พลเมืองดีจะต้องเป็นผู้ที่รู้จักเปิดรับความรู้ความคิดใหม่ๆ และรู้จักปิดไม่รับในสิ่งไม่ดี
3. พลเมืองดีจะต้องเป็นผู้ที่สร้างค่านิยมที่ดี สร้างความเปลี่ยนแปลงโลกไปในทางที่ดี
4. พลเมืองดีจะต้องเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ รับรู้ข้อมูลที่มีผลต่อสาธารณชน
5. พลเมืองดีจะต้องเป็นผู้ที่พัฒนาทักษะใฝ่หาความรู้ สนใจเรื่องการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม
6. พลเมืองดีจะต้องเป็นผู้ที่มีความภาคภูมิใจในชาติตน ช่วยเหลือในฐานะพลเมืองโลก
7. พลเมืองดีจะต้องเป็นผู้ที่มีเมตตาเห็นใจ ความศรัทธาค่อชาติ
8. พลเมืองดีจะต้องเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจบ้านเมือง
9. พลเมืองดีจะต้องเป็นผู้ที่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีประสบการณ์ และการพัฒนา
10. พลเมืองดีจะต้องเป็นผู้ที่มีความเมตตา ความรู้สึก และความต้องการของเพื่อนมนุษย์
11. พลเมืองดีจะต้องเป็นผู้ที่มีความเข้าใจการอยู่ และการทำงานร่วมกันในสังคม
12. พลเมืองดีจะต้องเป็นผู้ที่มีพัฒนาความเป็นประชาธิปไตย

อาร์เธอร์ เค. เอลลิส (Arthur K. Ellis, 1991: 303) กล่าวว่า การเตรียมนักเรียนให้เป็นพลเมืองที่มีความตระหนักและเป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบต่อเรื่องต่างๆ เป็นสำคัญ และได้ระบุเป็นเป้าหมายการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองดีที่สะท้อนให้เห็นคุณลักษณะบางประการของความเป็นพลเมืองดี ดังนี้

1. ความตระหนักต่อสถานภาพและการมีศักดิ์ศรีของผู้อื่น
2. สนใจปฏิบัติตามกฎหมายและรับรู้โดยชอบธรรมของผู้อื่น
3. มีความรู้ของหลักการทำงานและระบบโครงสร้างฝ่ายบริหารบ้านเมือง

4. มีส่วนร่วมส่งเสริมประชาธิปไตยของประชาชน
5. มีความเข้าใจถึงปัญหาสำคัญๆ ของโลกที่เกี่ยวกับประชาชน ทั้งในระดับนานาชาติและท้องถิ่น
6. มีการตัดสินใจในทิศทางที่มีเหตุผล

จูน อาร์ เชปปลิน และ โรสแมรี จี เมสสิกส์ (June R. Chapin and Rosemary G. Messick, 1996: 159-193) กล่าวถึงลักษณะของพลเมืองดีต้องเป็นผู้ที่มีความเข้าใจและปฏิบัติตามกฎหมายรวมทั้งต้องรักษาสาธารณสมบัติ และช่วยเหลือผู้อื่นเมื่อประสบสาธารณภัย

ดังนั้นสรุปคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ควรปลูกฝังและพัฒนาให้กับเยาวชนมี 4 ด้านหลัก ๆ ดังนี้

1 คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านทักษะพื้นฐาน ได้แก่ การเป็นผู้ที่ใฝ่หาความรู้ รู้จักคิดวิเคราะห์ แก้ปัญหา อย่างมีเหตุผล สนใจในข่าวสารและกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

2 คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านจิตใจ ได้แก่ การเป็นผู้รู้จักรับผิดชอบ ต่อบทบาทและหน้าที่ มีความสามารถทำงานร่วมมือกับผู้อื่นได้ ภาคภูมิใจในความเป็นไทยดำรงชีวิตบนพื้นฐานแห่งคุณธรรมและจริยธรรม เช่น การเป็นผู้มีระเบียบวินัย มีความซื่อสัตย์สุจริต เป็นต้น

3 คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ การเป็นผู้ธำรงรักษาศิลปะ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ดำรงรักษาเทิดทูนสถาบันหลักของชาติ รู้จักป้องกันและห่างไกลยาเสพติด

4 คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านการเมืองและประชาธิปไตย ได้แก่ การเป็นผู้ที่สนใจและมีส่วนร่วมในการเมือง รู้และเข้าใจในสิทธิของตนในระบบประชาธิปไตยรู้และเข้าใจและปฏิบัติตามกฎหมายต่างๆของบ้านเมือง ตระหนักถึงปัญหาต่างๆ ในทางการเมืองและร่วมหาทางแก้ไข

3. การพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี

หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (2535:6-137) แบ่งขั้นตอนการปลูกฝังค่านิยมคุณธรรมจริยธรรมเพื่อพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีให้กับนักเรียน ดังนี้

1. ขั้นให้รู้ความหมาย ความสำคัญ ประโยชน์ และพฤติกรรมใดบ้างที่เป็นพฤติกรรมที่จะปลูกฝังสร้างเสริม

2. ขั้นให้คิด วิเคราะห์ ตัดสินใจ และทำความเข้าใจตนเองในค่านิยมเพื่อพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่จะปลูกฝังและสร้างเสริม

3. ขั้นควบคุมตนเอง ให้มีพฤติกรรมทางค่านิยมคุณธรรมจริยธรรมเพื่อพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีและได้เสนอรูปแบบการปลูกฝังเสริมสร้างคุณธรรม และจริยธรรมให้กับนักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษา 4 วิธีการใหญ่ๆ ได้แก่

วิธีที่ 1. การปรับพฤติกรรม (Behavior Modification : BM.) อาศัยแนวคิดจากทฤษฎีของสกินเนอร์ (Skinner) มีเทคนิควิธี ดังนี้

1.1 เทคนิคที่ใช้เพื่อสร้างเสริมพฤติกรรมที่นักเรียนไม่เคยทำมาก่อน ได้แก่

1.1.1 การแต่งพฤติกรรม (Shaping) ซึ่งนำเสนอในรูปแบบของแผนภูมิ (ตามแบบแผนภูมิที่ 1)

1.1.2 การใช้ตัวแบบ (Modeling) มีหลักในการดำเนินการใช้ดังต่อไปนี้

1.1.2.1 ตัวแบบควรมีอายุเพศและสถานภาพใกล้เคียงผู้สังเกตแบบ

1.1.2.2 ตัวแบบควรมีมากกว่าหนึ่งคนขึ้นไป และควรมีทั้งสองเพศ

ตลอดจนอายุที่แตกต่างกันแต่ไม่ควรแตกต่างกันมากจนเกินไป และควรมีอายุใกล้เคียงกับผู้เรียนแบบ

1.1.2.3 ลักษณะของพฤติกรรมที่ให้ผู้เรียนแบบควรเริ่มจาก

พฤติกรรมง่ายๆ เพื่อผู้สังเกตจะได้เลียนแบบได้ง่าย

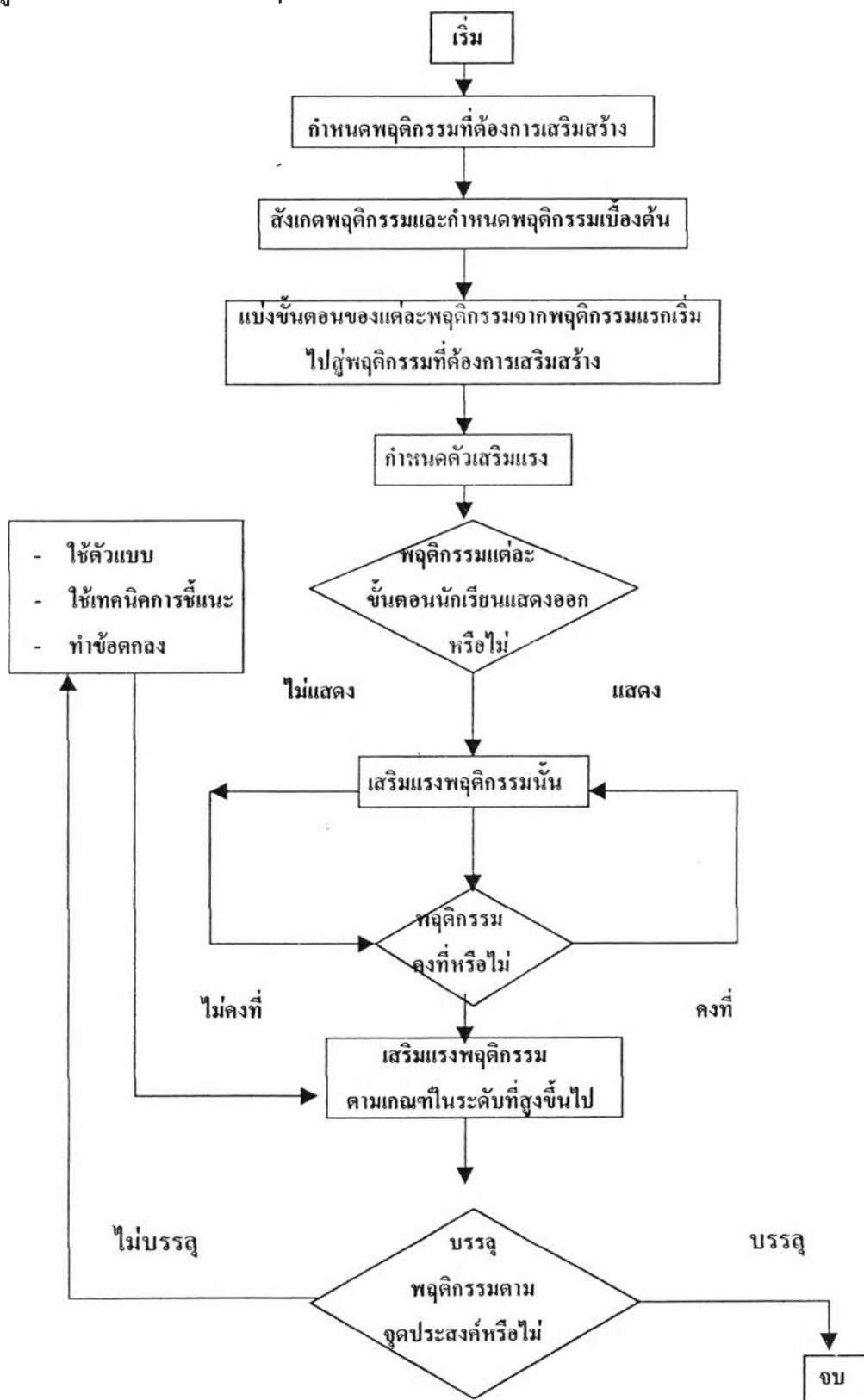
1.1.2.4 เมื่อตัวแบบแสดงพฤติกรรมตามวัตถุประสงค์แล้วควรให้การเสริมแรงทางบวกหรือการลงโทษแก่ตัวแบบทันที อันจะทำให้ผู้สังเกตตัดสินใจได้ว่าควรจะเลียนแบบพฤติกรรมนั้นหรือไม่

1.1.2.5 ลักษณะการเสนอตัวแบบเป็นคนในสภาพจริงหรือสื่อก็ได้

1.1.2.6 ถ้าจะให้ผลดียิ่งขึ้น อาจให้การเสริมแรงทางบวกแก่ผู้สังเกตที่เลียนแบบนั้นทันที

1.1.2.7 เมื่อพฤติกรรมที่ผู้สังเกตเลียนแบบเกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอแล้วจึงค่อยๆ เปลี่ยนการเสริมแรงแบบทุกครั้งมาเป็นการเสริมแรงแบบบางครั้ง

แผนภูมิที่ 1 แสดงการแต่งพฤติกรรม

(ที่มา: กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2535: 15)

1.2 เทคนิคที่ใช้เพื่อแต่งพฤติกรรมเดิมที่มีอยู่แล้วให้เหมาะสมขึ้น ซึ่งอาจเป็นการทำให้คงอยู่หรือเพิ่มความถี่ของพฤติกรรมให้มากกว่าเดิม มี 2 แบบ คือ

1.2.1 การวางเงื่อนไขผลกระทบ (Contingency Management) กระทำได้ดังนี้

1.2.1.1 การเสริมแรงทางด้านสังคม ได้แก่การให้คำชมเชย การแสดงท่าทางยอมรับเมื่อนักเรียนแสดงพฤติกรรมที่เหมาะสม

1.2.1.2 หลักของพรีแมค (Premack' Principle) เป็นการใช้กิจกรรมการเรียนการสอนที่นักเรียนชอบมากที่สุดมาเป็นตัววางเงื่อนไข ให้นักเรียนมีโอกาสเลือกทำกิจกรรมได้หลายชนิด ควรจัดให้กระทำตลอดเวลา ควบคุมเวลาทำกิจกรรมตามเงื่อนไขที่กำหนด ถ้าไม่สามารถจัดกิจกรรมที่นักเรียนชอบได้ทันที ควรจะเลื่อนเวลาการทำกิจกรรมออกไป

1.2.1.3 การให้ข้อมูลย้อนกลับ เป็นการบอกว่าสิ่งที่นักเรียนกระทำนั้นให้ผลเป็นอย่างไร

1.2.1.4 การใช้เบี้ยบรรณาการ (Token Economy) หมายถึง การให้แต้ม ดาว คะแนน หรือเบี้ย หลังจากทีนักเรียนได้แสดงพฤติกรรมจุดประสงค์ที่กำหนดไว้

1.2.2 การควบคุมตนเอง มีขั้นตอนในการฝึกหัดนักเรียนดังนี้

1.2.2.1 ให้นักเรียนกำหนดพฤติกรรมที่ต้องการกระทำด้วยตนเอง

1.2.2.2 ให้นักเรียนสังเกตและบันทึกพฤติกรรมที่กระทำด้วยตนเอง

1.2.2.3 ให้นักเรียนประเมินว่าพฤติกรรมที่กำหนดนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปตามที่ต้องการหรือไม่

1.2.2.4 ให้นักเรียนเสริมแรงหรือลงโทษด้วยตนเอง

1.3 เทคนิคที่ใช้เพื่อลดความถี่ของพฤติกรรมที่มีอยู่แล้วให้ลดน้อยลงหรือหมดไป ได้แก่

1.3.1 การลงโทษ (Punishment) ซึ่งแสดงแผนภูมิกระบวนการลงโทษ (ตามแบบแผนภูมิที่ 2)

1.3.2 การหยุดยั้ง (Extinction) คือการยุติการให้การเสริมแรงต่อพฤติกรรมที่เคยได้รับการเสริมแรงอันเป็นผลทำให้พฤติกรรมนั้นลดลง และอาจหายไปในที่สุด

1.3.3 การคำหนิ (Repremand) เป็นการให้สิ่งที่ไม่พอใจแก่นักเรียนหลังจากแสดงพฤติกรรมที่ไม่พึงพอใจ มีหลักการดังนี้

1.3.3.1 คำหนิทุกครั้งทีนักเรียนแสดงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์

1.3.3.2 ต้องคำหนิทันทีทีแสดงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์

1.3.3.3 การคำหนิควรจะคำหนิด้วยเสียงเบาๆ

1.3.3.4 ในการคำหนินั้นควรจะอ้างถึงความคิดที่จะกระทำ

1.3.3.5 กำหนดพฤติกรรมที่ต้องการให้นักเรียนแสดงออก

1.3.3.6 ให้การเสริมแรงกับพฤติกรรมที่ต้องการให้นักเรียนแสดง

ออก

1.3.4 การแก้ไขเกินกว่าเหตุ (Over Correction) เป็นการแก้ไขพฤติกรรมที่ทำผิดมากกว่าที่กระทำจริง

1.3.5 การปรับสินไหม (response Cost) เป็นการถอดสิ่งที่นักเรียนพึงพอใจภายหลังจากที่แสดงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์

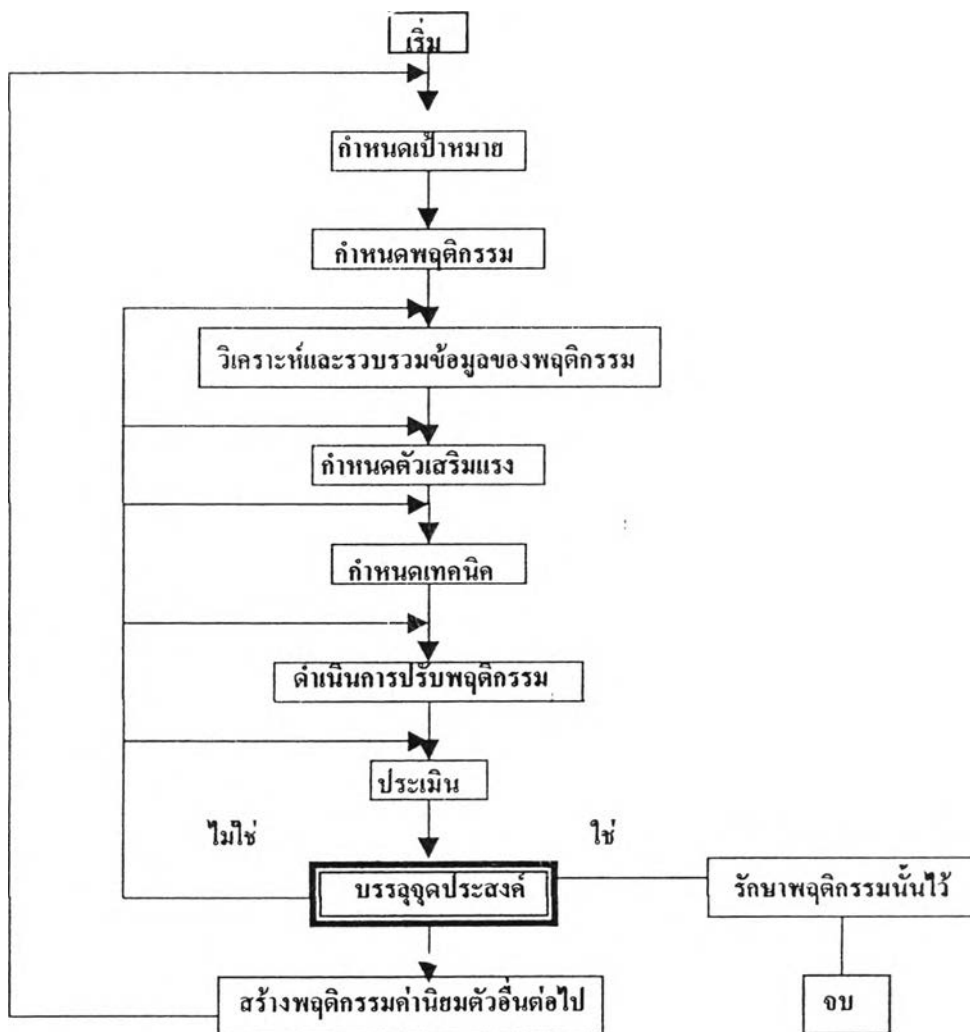
แผนภูมิที่ 2 แสดงกระบวนการลงโทษเพื่อการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี

(ที่มา: กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2535: 31)

จากเทคนิคการปรับพฤติกรรมสามารถสรุปเป็นกระบวนการการปรับพฤติกรรม ได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 3 แสดงกระบวนการปรับพฤติกรรม

(ที่มา : กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2535: 31)

วิธีที่ 2. การทำค่านิยมให้กระจ่าง ในการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีต้องอาศัยตาม ทฤษฎีการทำความกระจ่างค่านิยม (Value Clarification คำย่อ VC.) อาศัยแนวคิดจากทฤษฎีของ แรทส์ (Raths) มีวิธีการ 3 อย่าง คือ

2.1. กิจกรรมที่ใช้การเขียน (Written Activities) จะใช้กับรายบุคคลหรือกลุ่มก็ได้ โดยใช้แบบฝึกหัดเป็นสื่อกลางมี 6 วิธี คือ

2.1.1 Thought Sheet เป็นวิธีที่ผู้สอนให้ผู้เรียนเขียนบันทึกบอก

พฤติกรรมที่เป็นค่านิยม ก่อนให้บันทึกส่งต้องอธิบายให้ผู้เรียนเข้าใจว่าอะไรคือค่านิยมที่พัฒนา คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี และสิ่งที่ผู้เรียนจะบันทึกส่งควรเป็นพฤติกรรมที่สืบเนื่องมาจากความคิดหรือความรู้สึกเพียงความคิดเดียวหรือความรู้สึกอย่างเดียว

2.1.2 Weekly Reaction Sheet เป็นการให้ผู้เรียนสำรวจค่านิยมที่พัฒนา คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของตนเองในระยะเวลาหนึ่ง เพื่อพิจารณาเกี่ยวกับการใช้เวลา การคิด และการทำในสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์

2.1.3 Open - ended Question เป็นการถามให้เด็กตอบตามความรู้สึกก่อน แล้วจึงตั้งคำถามต่อเนื่องให้นักเรียนแสดงความคิดเห็นต่อไป

2.1.4 Coding Student Paper วิธีการนี้ได้แก่ การตรวจงานที่ผู้เรียนทำ ส่งซึ่งเป็นงานแสดงเห็นหรือความรู้สึกหรือค่านิยมหรือพฤติกรรม ถ้าทำถูกใช้เครื่องหมายบวก ส่วนถ้าเป็นข้อที่ควรแก้ไขใช้เครื่องหมายลบ วิธีการนี้ไม่ควรใช้ทุกครั้งและไม่ใช้กับงานทุกชิ้นที่ให้ผู้เรียนทำ

2.1.5 Time Diary ใช้เมื่อต้องการเน้นเรื่องการใช้เวลา ให้ผู้เรียนบันทึก คิดต่อกันหลายๆ วัน แล้วให้อ่านทบทวนสิ่งที่เขาเขียนอีกครั้ง พร้อมทั้งสรุปว่าได้เรียนรู้อะไรจากตนเองบ้าง จากการอ่านบันทึกของตนเอง

2.1.6 Value Sheet เป็นแบบฝึกหัดท้ายเรื่องที่คุณสอนกำหนดให้ผู้เรียน อ่าน องค์ประกอบที่สำคัญของแบบฝึกหัดได้แก่ การตั้งคำถามต้องถามนำความคิด ความสนใจ เพื่อกระตุ้นและนำทางไปสู่การคิดของผู้เรียนแต่ละคน เพื่อให้โอกาสเลือกคิดอย่างเสรี จากนั้นจะเป็นคำถามที่นำไปสู่การกำหนดค่านิยม พฤติกรรมการปฏิบัติ

2.2 กิจกรรมที่ใช้การถามให้ตอบ (Clarifying Response) วิธีนี้ใช้กับรายบุคคล

2.3 กิจกรรมที่จัดนักเรียนเป็นกลุ่มให้อภิปราย (Discussion Activities) การอภิปรายแบบนี้ไม่มีการตัดสินคำตอบที่ว่าถูกเพียงคำตอบเดียว ผู้สอนจะต้องรับฟังความคิดเห็นของผู้เรียนและให้ผู้เรียนพิจารณาตัวเลือก และตัดสินใจเลือกด้วยตนเอง

วิธีที่ 3. การให้เหตุผลเชิงจริยธรรม (Moral Reasoning คำย่อ MR.) อาศัยแนวคิดตาม ทฤษฎีการให้เหตุผลเชิงจริยธรรมของเพียเจต์ (Piaget) และ โคลเบอร์ก (Kolberg) กิจกรรมที่เป็นหัวใจ ในการพัฒนาจริยธรรม คือ การอภิปรายปัญหาเกี่ยวกับคุณธรรม ประกอบด้วย การวางแผนการจัด กิจกรรมการเรียนการสอนเป็น 3 ส่วน

3.1 ปัญหาขั้นมูลฐาน ประกอบด้วย แนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ซึ่งครูจะต้องทำความเข้าใจให้กระจ่างเกี่ยวกับเรื่องที่จะสอนเสียก่อน จากนั้นครูกำหนดว่ามีข้อขัดแย้ง อะไรบ้างในการที่จะเลือกตัดสินใจกระทำในเรื่องที่เกิดขึ้น ปัญหาจะต้องให้นักเรียนเกิดความขัดแย้ง

หรือไม่เห็นด้วยต่อการกระทำนั้น พร้อมทั้งให้เหตุผลประกอบว่าควรทำอย่างไร เพราะเหตุใด

3.2 ปัญหาที่ให้เลือก จากการกำหนดปัญหาขั้นมูลฐานจะทำให้ข้อขัดแย้งมากขึ้น การเสนอแนวทางเลือกเพื่อการตัดสินใจที่จะกระทำอย่างไรอย่างหนึ่ง อาจทำให้นักเรียนเกิดเปลี่ยนใจที่จะทำในสิ่งที่ตนคิดไว้ครั้งแรกไปสู่การกระทำอย่างหนึ่งได้

3.3 คำถามเพื่อตรวจสอบ ครูจะต้องมีวิธีการในการตั้งคำถามแบบต่างๆ เพื่อให้ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์กัน และให้แน่ใจว่าการอภิปรายมุ่งเฉพาะปัญหาที่ปรากฏอยู่ในเรื่องราวที่ครูนำมาสอน ครูจะต้องมีวิธีการในการตั้งคำถามแบบต่างๆ เพื่อให้นักเรียนเกิดความตระหนัก

วิธีที่ 4. กระบวนการกลุ่ม ครูมีหน้าที่จัดกิจกรรมการเรียนการสอนและใช้คำถามเพื่อประสานงานมากกว่าเป็นผู้บอกและคอยกระตุ้นให้นักเรียนมีบทบาทพูดและคิด ช่วยให้ได้เกิดการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning : SL.) อาศัยแนวคิดทฤษฎีของแบนดูรา (Bandura) ซึ่งประสบการณ์ที่ครูจัดให้นักเรียนมี 3 ขั้นตอน คือ

4.1 ขั้นลงมือปฏิบัติ เป็นขั้นที่นักเรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่ครูเป็นผู้จัดเตรียม คำตอบของนักเรียนจะทำให้ทราบว่านักเรียนควรจะเรียนรู้ด้วยตนเองและปฏิบัติตนอย่างไรให้ถูกต้อง

4.2 ขั้นวิเคราะห์ เป็นการใช้ความรู้และประสบการณ์เดิมของแต่ละคนรวบรวมขึ้นและบอกถึงการคิดของคนให้ผู้อื่นรับรู้ ครูมีหน้าที่คอยกระตุ้นโดยใช้คำถามให้เกิดความตระหนักเพื่อหาแนวทางแก้ไข

4.3 ขั้นนำไปใช้ เป็นการเชื่อมโยงสิ่งที่ได้เรียนรู้เพื่อนำไปใช้แก้ปัญหาที่ประสบในชีวิตประจำวันทั้งของตนเองและสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ซึ่งมุ่งเน้นประโยชน์ของการกระทำ

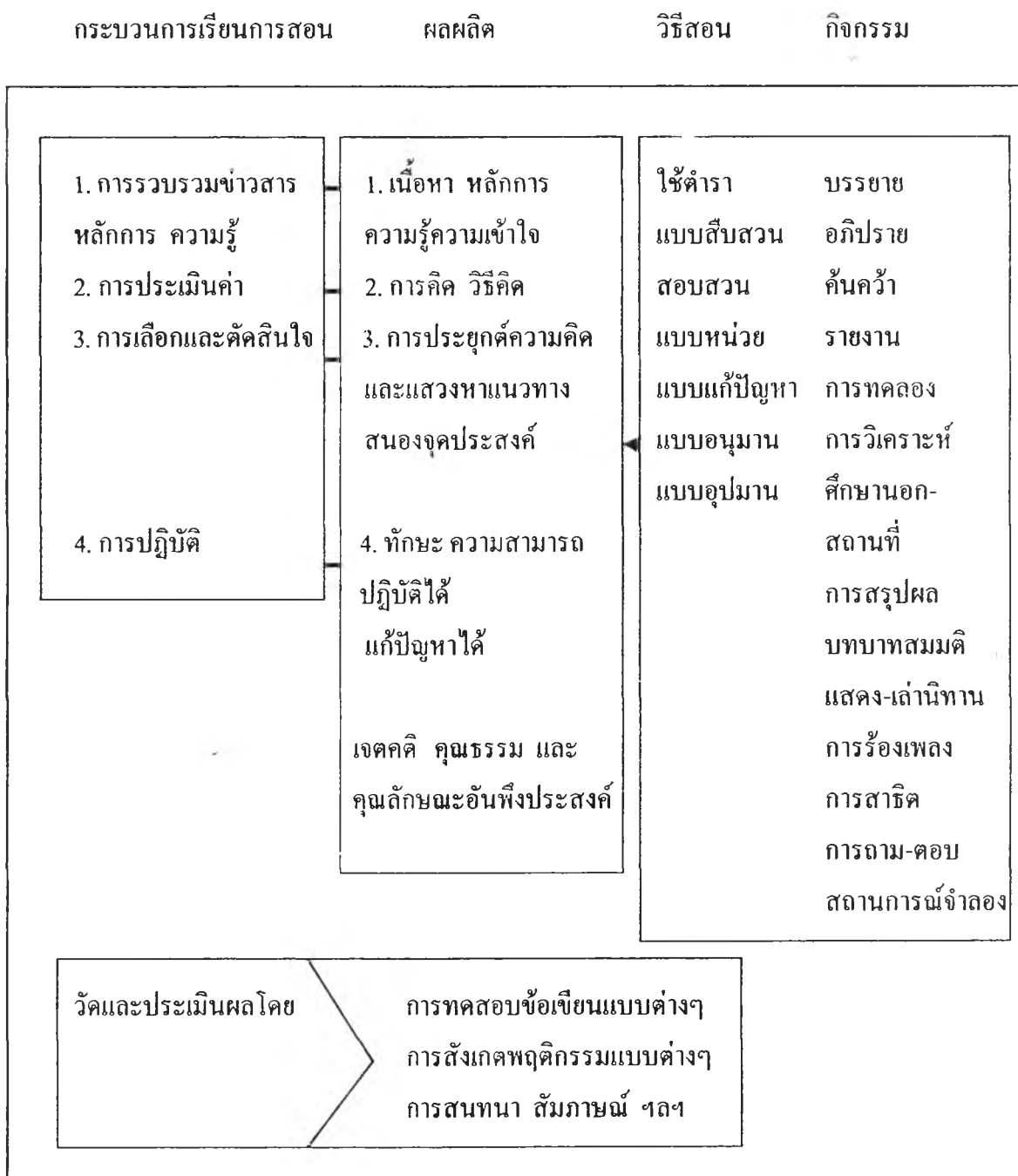
สมน อมรวิวัฒน์ (2533 : 58-59) ได้เสนอแนวคิดการจัดกระบวนการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดคุณลักษณะอันพึงประสงค์โดยการจัดกิจกรรมในการสอน ดังนี้

ขั้นนำ จัดกิจกรรมโดยใช้สถานการณ์ ปัญหา หรือกรณีตัวอย่าง ให้เสนอหลักการแก้ปัญหาที่หลากหลายโดยใช้หลักธรรมเป็นพื้นฐาน เป็นต้น (รวบรวมข่าวสารความรู้)

ขั้นสอน จัดกิจกรรมโดยให้ฝึกทักษะการแสวงหาและรวบรวมข้อมูล ข้อเท็จจริง นักเรียนฝึกสรุปประเด็นสำคัญ เพื่อประเมินค่า เสนอแนวทางแก้ไขโดยใช้วิธีคิดหลายๆวิธี รวมถึงการลงมือปฏิบัติทำกิจกรรมต่างๆทั้งในเวลาเรียนและนอกเวลาเรียน (ประเมินค่า,ตัดสินใจ,ปฏิบัติ)

ขั้นสรุป จัดกิจกรรมให้นักเรียนได้แสดงออกด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การพูด การเขียน และอื่นๆ ในรูปแบบที่เหมาะสม โดยทั้งครูและนักเรียนช่วยกันสรุป มีการวัดประเมินผลด้วยตนเอง เพื่อนหรือ ครู เป็นต้น (ปฏิบัติ) ซึ่งได้สรุปแสดงเป็นแผนภูมิดังนี้

แผนภูมิที่ 4 แสดงการประยุกต์กระบวนการเรียนการสอนโดยการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาให้ผู้เรียนเกิดคุณลักษณะอันพึงประสงค์

(ที่มา : สุมน อมรวิวัฒน์, 2533 : 59)

สรุปแนวคิดในการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี คือ จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีให้กับผู้เรียน คือ การเสริมสร้างให้นักเรียนมีลักษณะนิสัยที่ดี หรือที่พึงประสงค์ได้ด้วยการควบคุมตนเอง และการทำกิจกรรมในกระบวนการเรียนการสอนโดยครูผู้สอนเป็นผู้จัดประสบการณ์ให้กับเด็ก ซึ่งหลักการพัฒนานี้อาศัยแนวคิดพื้นฐานของการเรียนรู้ที่สำคัญๆ คือ การปรับพฤติกรรม (Behavior Modification ; BM.), การทำค่านิยมให้กระจ่าง (Values Clarification ; VC.), การให้เหตุผลเชิงจริยธรรม (Moral Reasoning ; MR.), และการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning ; SL.) นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมตัวอย่างที่จัดในกระบวนการเรียนการสอนที่สามารถปรับและพัฒนาให้เกิดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ เช่น เกม นิทาน ละคร รูปภาพ เพลง แสดงบทบาทสมมติ สถานการณ์จำลอง การให้ตัวแบบเปรียบเทียบ และอื่นๆ มาช่วยกระตุ้นความสนใจของนักเรียนพร้อมกับใช้คำถามอย่างมีระบบเพื่อให้เกิดความตระหนัก ซึ่งช่วยให้นักเรียนกำหนดแนวทางการประพฤติปฏิบัติของตน ได้อย่างถูกต้องและสอดคล้องกับสิ่งที่สังคมต้องการ

4. สังคมศึกษากับบทบาทการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี

4.1 บทบาทของวิชาสังคมศึกษา

กรมวิชาการ (2542: 14) ได้กล่าวถึงความสำคัญและขอบข่ายสาระการเรียนรู้ของหลักสูตร กลุ่มสังคมศึกษาไว้ว่า “ เป็นวิชาที่มีความสำคัญด้านพัฒนาคุณลักษณะต่างๆของผู้เรียนให้เป็นพลเมืองดี มีเหตุผล มีคุณจิต คิดสร้างสรรค์ มั่นใจ คุณธรรม นำไปสู่ความรู้ การดำเนินชีวิตที่มีความสุข ศึกษาและนำความรู้ เทคนิควิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มาปรับใช้ในการดำรงชีวิตของผู้เรียนให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคมได้อย่างมีความสุข นอกจากนี้ วิชาสังคมศึกษามีลักษณะของความรู้ ที่เป็นความคิดรวบยอดและหลักการ ทักษะ คุณธรรม จริยธรรม และค่านิยม เพื่อเพิ่มพูนศักยภาพความเป็นพลเมืองดีในสังคมไทยและสังคมโลก”

เจริญ จามรธัญญาท (2534: 10-12) ได้กล่าวถึงบทบาทของวิชาสังคมศึกษาที่มีต่อผู้เรียน โดยสรุป ต้องการให้มีความรู้ความเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม เข้าใจปัญหาของตนเองและส่วนรวม เข้าใจปัญหาการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เรียนรู้พฤติกรรมที่เป็นประโยชน์ ถูกต้อง มุ่งฝึกให้ผู้เรียนเกิดทักษะการแก้ปัญหา ทักษะการอยู่ร่วมกัน ทักษะการศึกษาหาความรู้ ทักษะการทำงานกลุ่ม ช่วยให้ผู้เรียนมีความคิด มีเหตุผล มีวิจารณ์ญาณ รู้จักตัดสินใจ แก้ปัญหา ร่วมกัน ปลูกฝังเจตคติ ค่านิยม และความซาบซึ้ง เห็นคุณค่าของกฎหมาย จารีตประเพณี ระเบียบ กฎเกณฑ์ต่างๆ ของสังคม ตระหนักถึงภาระหน้าที่ของตน ซาบซึ้งในศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของชาติ มุ่งปลูกฝังวิถีทางแห่งประชาธิปไตย ฝึกให้รู้จักแก้ไขปัญหาอย่างมีหลักการ มีการตัดสินใจ ร่วมกัน รู้จักเสียสละ ฝึกการเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี ศึกษาค้นคว้าหาความรู้ วินิจฉัยข้อเท็จจริง ด้วยเหตุและหลักฐาน นำมาเปรียบเทียบ วิเคราะห์ได้และมุ่งปลูกฝังให้เกิดความรักชาติ ให้มีความหวงแหนและรู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม เข้าใจและซาบซึ้งผลงานอันดีเด่นของคนไทย และดำรงไว้ซึ่งประเพณีอันดีงาม ให้บุคคลมีความรับผิดชอบ เข้าใจบทบาทหน้าที่ของตน เสริมสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างสมาชิกขององค์กรต่างๆและสถาบันในสังคม มีความผูกพันกับท้องถิ่นของตน และให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรสภาพแวดล้อม โดยคำนึงถึงประโยชน์ร่วมกัน

ลาวัญย์ วิทยาอุทมิกุล (2533 : 19-20) ได้กล่าวถึงบทบาทของวิชาสังคมศึกษาในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในโรงเรียนว่า “เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาความคิดรวบยอด เจตคติ ค่านิยม และทักษะของพลเมืองดีของสังคม ช่วยพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองที่รอบรู้ มีเหตุผล มีความเป็น

มนุษย์ สามารถตัดสินใจและแก้ปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพในสังคมประชาธิปไตย นอกจากนี้ยังเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้ทางสังคม (Social Education) ซึ่งเกิดขึ้นได้ทุกสถานการณ์ ทั้งจากการเรียนรู้ในห้องเรียนเป็นการเรียนรู้ที่เป็นระบบและการเรียนการสอนซึ่งเป็นภาคปฏิบัติจึงต้องอาศัยการเรียนรู้ทางสังคมโดยการประยุกต์ความรู้ เจตคติ ค่านิยม และทักษะที่ได้รับในโอกาส และสถานการณ์ต่างๆ สังคมศึกษาจึงเป็นแกนกลางของการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีเพื่อให้ผู้เรียนสามารถปฏิบัติตนในฐานะพลเมือง (Citizen Actor)

เอ็ดวิน เฟนตัน (Edwin Fenton, 1967: 1) สรุปความมุ่งหมายวิชาสังคมศึกษาว่าเป็นการเตรียมเยาวชนให้เป็นพลเมืองดี สอนให้รู้จักคิด และถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมให้แก่เด็ก

จอห์น ยู ไมเคิลิส, รูธ ออสแมน และ ลอยด์ เอฟ สก็อต (John U. Michaelis, Ruth Ogossman and Lloyd F. Scott, 1975: 322-323) ได้เน้นถึงความสำคัญของวิชาสังคมศึกษาว่าเป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม การดำเนินชีวิต ค่านิยม เพื่อต้องการให้ผู้เรียนได้เรียนรู้บนพื้นฐานของความเป็นจริง การปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ มนุษย์กับชนบทชนนิยม มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มนุษย์กับค่านิยม เนื้อหาวิชาที่ทั้งสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และหนึ่งในเป้าหมายของวิชาสังคมศึกษาคือการพัฒนาความรับผิดชอบของความเป็นพลเมืองคือ ต้องรู้จักรับผิดชอบต่อบ้าน โรงเรียน และชุมชน ทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติอย่างเหมาะสม รวมทั้งพัฒนาประสบการณ์ของนักเรียน และการรับรู้ข่าวเหตุการณ์ปัจจุบันที่เน้นประเด็นเกี่ยวกับปัญหาทั้งในปัจจุบันและอดีต พลเมืองที่ดีควรให้ความสนใจ

จอห์น เจ แพททริก (John J. Patrick, 1997: 394-399) ได้กล่าวไว้ในบทความ“Building a Foundation for Citizenship” ว่าหลักสูตรสังคมศึกษาได้บรรจุเกี่ยวกับเรื่องนี้เพื่อสอนให้ผู้เรียนเข้าใจถึงระบบเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมือง รวมถึงประวัติศาสตร์ของชาติตน ต้องให้ผู้เรียนเกิดการอยากจะเรียนรู้ สามารถนำไปใช้ตามประสบการณ์นำไปสู่จุดหมาย ทักษะ การแสวงหาความรู้จากแหล่งข้อมูลต่างๆ เพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองดีและความรับผิดชอบ

จอห์น จาโรลิมิก และ คริลฟอร์ด ฟอสเตอร์ (John Jarolimek and Clifford D. Foster, 1997: 67-68) ได้กล่าวถึงวิชาสังคมศึกษาว่าเป็นวิชาที่บูรณาการการเรียนการสอนเนื้อหาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์โดยบูรณาการเนื้อหาต่างๆ ได้แก่ มานุษยวิทยา โบราณคดี เศรษฐศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ กฎหมาย ปรัชญา รัฐศาสตร์ จิตวิทยา ศาสนา และสังคมวิทยา รวมทั้งเนื้อหา

บางส่วนมาจากด้านมนุษยศาสตร์ คณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ โดยมีจุดเน้นเพื่อพัฒนาความสามารถในการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล เพื่อประโยชน์สาธารณะในฐานะพลเมืองของสังคมประชาธิปไตย ซึ่งมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคม

สรุปบทบาทวิชาสังคมศึกษา คือ เป็นวิชาที่สำคัญในการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีให้กับเยาวชน ให้ผู้เรียนมีความสามารถในการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล ปลูกฝังเจตคติที่ดี สามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้กับสถานการณ์จริง เข้าใจสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมรอบตัวมากยิ่งขึ้น มีความคิดที่มีเหตุผลอย่างมีวิจารณญาณตัดสินใจแก้ปัญหาต่างๆ รวมถึงปลูกฝังเจตคติและค่านิยมที่ดีให้กับผู้เรียน ได้ตระหนักถึงความรับผิดชอบของคนตามกฎหมายต่างๆ ในฐานะเป็นพลเมืองของสังคมประเทศนั้นๆ

4.2 บทบาทของครูสังคมศึกษา

จรรยา คุณมี (2520 : 164-166) ได้กล่าวถึงบทบาทของครูสังคมศึกษาในสังคมไทยไว้ว่า ครูสังคมศึกษาเป็นผู้มีหน้าที่โดยตรงในการปฏิบัติการทางการศึกษาที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ วิทยาการ วัฒนธรรม และความรู้สึกรักชาติทางสังคมให้แก่เยาวชน และเป็นผู้นำของชุมชนย่อมจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงบทบาทของตนให้เหมาะสมกับสังคมไทยในปัจจุบัน ดังนี้

1. มีบทบาทในการประพฤติดี อยู่ในศีลธรรมเพื่อเป็นตัวอย่างแก่ศิษย์
2. มีหน้าที่แก้ไขความเข้าใจผิดของเด็กที่เห็นผิดเป็นชอบ ซึ่งให้เห็นว่าการกระทำความดีช่วยให้เกิดความสุขใจ
3. มีบทบาทในการอบรมศีลธรรมและยกระดับของศีลธรรมให้สูงขึ้น เพราะจริยธรรมมีคุณค่าทางด้านสังคมไทยมาก ครูจะต้องเน้นให้เด็กเห็นดีเห็นชอบเพื่อให้เด็กเห็นว่าศีลธรรมเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองและสังคมอย่างไร เพราะผู้มีจิตใจสูงย่อมจะช่วยให้เกิดความสุขในสังคม
4. มีบทบาทช่วยให้คนไทยมีความสามัคคี อดทน ร่วมมือกันรักษาเอกราชของชาติไว้
5. มีบทบาทให้เด็กรักษาเอกลักษณ์ของคนไทยไว้ เช่น นับถือในความเป็นชาติเดียวกัน ยึดมั่นในองค์พระมหากษัตริย์ เน้นในสิ่งที่ต้องรักษาร่วมกัน เพื่อความสำนึกที่เป็นคนไทยร่วมกัน
6. มีบทบาทเข้าใจสถานการณ์ของประเทศชาติ และของโลก ต้องกล้าที่จ้ำจี้จกจกความไม่ชอบธรรม และสามารถจะแนะแนวทางและเป็นที่ปรึกษาที่ฉลาดให้แก่เด็กได้
7. มีบทบาทสร้างสรรค์สิ่งที่ดีถูกต้องดีงามขึ้นในสังคมไทย

8. มีบทบาททางการเมือง มีความรู้ทางการเมืองต่างๆ และเข้าใจแจ่มแจ้งถึงการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ไทยยึดถือใช้ปกครอง เพื่อจะแนะแนวทางให้เด็กและชุมชนได้อย่างถูกต้อง

9. มีบทบาทชี้แนะให้เยาวชนหันต่อสถานการณ์ต่างๆและใช้ชีวิตแก้ด้วยปัญญาอย่างฉลาด ไม่ก่อให้เกิดการกระทบกระทั่งต่อความสงบสุขของประชาชนส่วนใหญ่

10. เข้าใจเป้าหมายของการศึกษาชาติว่าต้องการพลเมืองแบบใด ลักษณะใดและมีบทบาทในการสอนและแนะแนวเพื่อให้เยาวชนเป็นไปตามที่ประเทศชาติปรารถนา และ เข้าใจแนวความคิดที่เคลื่อนไหวเกี่ยวกับการศึกษาของประเทศไทยและพยายามปฏิบัติให้ได้ผล เช่น นโยบายการให้การศึกษแก่มวลชนที่ไม่มีโอกาสศึกษาในโรงเรียน เพื่อให้ได้มีโอกาสเท่าเทียมกันในสังคมไทย หรือต้องเข้าใจการศึกษาแบบมุ่งสอนให้เกิดประโยชน์เพื่อนำไปใช้ได้ในชีวิตประจำวัน รู้จักแก้ปัญหาในการทำมาหา ฯลฯ นโยบายการศึกษานี้ ครูสังคมศึกษา จำเป็นต้องติดตามศึกษาให้ทันสมัยอยู่เสมอ เพื่อนำความรู้ไปสู่เด็กและชุมชนให้เจริญพัฒนายิ่งขึ้น

สุรศักดิ์ หลาบมาลา (2534: 18-19) กล่าวอธิบายว่า ครูผู้สอนวิชาสังคมศึกษาว่าเป็นผู้มีบทบาทมากในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เกี่ยวข้อง เพื่อพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีในสังคมไทย โดยการสอดแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตย และหน้าที่พลเมืองให้แก่นักเรียน ได้ตระหนักถึงความสำคัญในการปฏิบัติตนเพื่อความเป็นพลเมืองดี ทั้งนี้เพราะวิชาสังคมศึกษาเป็นวิชาที่ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ในสังคม รวมถึงพฤติกรรมของมนุษย์เพื่อให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ซึ่งการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองที่ดีจะต้องพึงมีคุณภาพทั้งทางปัญญาและการใช้ปัญญาเพื่อตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเองและสังคม ทั้งนี้ทุกคนเป็นพลเมืองของสังคมประชาธิปไตยในประเทศ จึงจำเป็นต้องปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดี และทำหน้าที่พลเมืองให้ดีที่สุด

วาริ ธีระจิตร (2534 : 181) ได้กล่าวเกี่ยวกับบทบาทครูสังคมศึกษาต่อการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อความเป็นพลเมืองดีให้กับเด็กไว้ว่า “ความสมบูรณ์ของการจัดกิจกรรมที่ดีที่สุดจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยครูดีมีความสามารถในการสอน และมีความรู้ความสนใจในสาขาอาชีพของตนสนใจต่อสถานการณ์โลก เข้าใจในความเป็นจริงของสังคม ต้องเป็นผู้ที่รู้จริงในเรื่องที่สอน มีความมั่นใจเรื่องการสอนทำให้นักเรียนสนใจ พร้อมทั้งเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับนักเรียน ครูต้องจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้ผู้เรียนดำเนินกิจกรรมตามแนวทางที่ครูจัดไว้ เพื่อบรรลุตามจุดหมายของการเรียน โดยในการเรียนการสอนควรปลูกฝังคุณลักษณะ เจตคติ ค่านิยมที่ดีให้นำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิต”

เยวภา ประคองศิลป์ (2542: 51) ได้กล่าวถึง บทบาทของครูสังคมศึกษาว่า มีหน้าที่ในการจัดการเรียนการสอนที่ทั้งได้พัฒนาทั้งความรู้และแนวคิด ให้ผู้เรียนรู้จักใช้ดุลยพินิจในการเลือกสรรข้อมูล และความรู้ที่เหมาะสม สามารถนำปัญหาและเหตุการณ์ในสังคมเข้ามาอภิปรายเชื่อมโยงกับความรู้ได้ ซึ่งจะช่วยส่งเสริมให้นักเรียนมีโอกาสหล่อหลอมคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี เช่น มีความรับผิดชอบ มีวินัย รับผิดชอบต่อผู้อื่น ใช้กระบวนการเชิงเหตุผล เป็นต้น ซึ่งการจัดการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาในลักษณะเช่นนี้ ถ้าครูผู้สอนกระทำอย่างจริงจังย่อมประสบผลสำเร็จในด้านหนึ่งของสถาบันการศึกษาในการอบรมกล่อมเกลาคณาความเป็นพลเมืองดีแก่เยาวชนของชาติในอนาคต”

จอห์น ยู ไมเคิลลิส (John U. Michaelis, 1992: 12) ได้ให้ความเห็นว่า “ครูสังคมศึกษาเป็นบุคคลที่มีความสำคัญมาก ในฐานะที่เป็นผู้แนะแนวทางในการเป็นพลเมืองดีให้แก่เด็ก ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจความเป็นอยู่ของคน ช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อมนุษย์ สามารถประกอบอาชีพและดำรงตนในสังคมได้อย่างมีความสุข”

สรุปบทบาทของครูสังคมศึกษาที่มีส่วนในการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีให้กับเยาวชนมีดังนี้คือ ครูสังคมศึกษามีหน้าที่ให้ความรู้และรู้จริงในเรื่องที่สอน สามารถอบรมสั่งสอนปลูกฝังพฤติกรรม ค่านิยมและเจตคติที่ดีให้กับนักเรียน เป็นผู้ที่มีจิตใจที่ดีและเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติตนให้แก่ศิษย์ สอนให้เด็กมีคุณธรรม เข้าใจบทบาทของคน เข้าใจสถานการณ์บ้านเมืองและปฏิบัติตามกฎหมาย ทำหน้าที่พลเมืองประเทศให้ดีที่สุด ปรับตัวกับวัฒนธรรมที่หลากหลาย และรู้จักเลือกที่จะรับและปฏิบัติในสิ่งที่เหมาะสม ฝึกให้ผู้เรียนมีคุณภาพทั้งปัญญาและจิตใจ สามารถตัดสินใจแก้ปัญหาของคนและสังคมอย่างถูกต้อง และต้องเป็นผู้ชี้แนะให้ผู้เรียนมีความรู้ทางการเมืองการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย โดยมีเนื้อหาและการปฏิบัติเพื่อพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี

5. กิจกรรมการเรียนการสอนสังคมศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี

สมกุล ดาวรภิก (2527: 126) ได้กล่าวถึง กิจกรรมเพื่อส่งเสริมพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีให้กับผู้เรียน ว่าควรมีลักษณะดังนี้

1. ส่งเสริมให้นักเรียนได้ความรู้ จัดประสบการณ์ และได้ความคิดโดยให้ผู้เรียนเป็นผู้กระทำ
2. ส่งเสริมให้ผู้เรียนคิดค้นปัญหา รู้จักปัญหา และหาวิธีแก้ปัญหา
3. ส่งเสริมการทำงานเป็นหมู่คณะ
4. ส่งเสริมให้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ในกิจกรรม เช่น ความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม มีเมตตา เป็นผู้มีรู้ความสามารถ เป็นคนดีและเป็นที่ยอมรับของส่วนรวมในสังคม
5. ส่งเสริมการใช้แหล่งวิชาการ ค้นคว้าหาความรู้
6. ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้ เพื่อฝึกการยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ฝึกการให้ความร่วมมือ ฝึกการแสดงความคิดเห็น ฝึกความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมาย เช่น การจัดอภิปราย จัดนิทรรศการ
7. ส่งเสริมและให้โอกาสนักเรียนได้มีส่วนร่วมวางแผนจัดการเรียนการสอน เช่น การศึกษานอกสถานที่ เชิญวิทยากร
8. สร้างบรรยากาศในห้องเรียน เช่นการจัดห้องเรียน โต๊ะเรียน เพื่อนักเรียนได้มีส่วนร่วมอย่างเสมอภาค รวมกันอภิปรายแสดงความคิดเห็น

ชำเลื่อง วุฒิจันทร์ (2534 : 77) กล่าวถึงประเภทของกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาจริยธรรมคุณธรรม ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญที่พัฒนาความเป็นพลเมืองดีให้กับผู้เรียน มีดังนี้

1. การจัดกิจกรรมเป็นกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นการจัดกิจกรรมกับเพื่อนๆในชั้นเรียนเดียวกันหรือต่างระดับชั้น ต่างห้องกัน ทำให้ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์ในสังคม สามารถทำงานกับผู้อื่นได้ดี
2. การจัดกิจกรรมรายบุคคล โดยมีการสอนโดยตรงและสอดแทรกกับเนื้อหาที่สอน ฝึกให้นักเรียนได้ปฏิบัติทำกิจกรรมโดยฝึกแก้ปัญหาด้วยตนเอง มีความคิดเอง ซึ่งครูเป็นผู้ชี้แนะเท่านั้น
3. การจัดกิจกรรมร่วมกับสถานศึกษาอื่นๆ ชุมชนใกล้เคียง โดยให้ผู้ปกครองหรือวัดให้พระสงฆ์มีส่วนร่วมช่วยในการอบรมให้ความรู้ปลูกฝังความดีแก่เด็ก

อาภรณ์ ใจเที่ยง (2537: 71-73) ได้กล่าวเกี่ยวกับกิจกรรมการเรียนการสอนสังคมศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนทางการคิดคือ ให้ผู้เรียนรู้จักทำงานร่วมกัน วางแผนจัดการ และเรียนรู้วิธีการหาความรู้ (Learn how to learn) มีการจัดกิจกรรมโดยใช้วิธีการที่ทำทลายความคิดความสามารถของผู้เรียน ฝึกฝน

วิธีการแก้ปัญหา หาข้อมูล จะทำให้เห็นคุณค่าของสิ่งที่เรียน ตระหนักในความสำคัญ เช่น การศึกษานอกสถานที่ การได้วาที การสัมภาษณ์ การแสดงนิทรรศการ การจัดประกวดการแข่งขันต่างๆ กิจกรรมเหล่านี้เป็นกิจกรรมเสริมหลักสูตร ซึ่งสามารถเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้แสดงความสามารถ ความถนัด และพัฒนาตัวผู้เรียนได้ดี จัดกิจกรรมโดยใช้เทคนิควิธีการสอนที่หลากหลายให้เหมาะสมสถานการณ์ ทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างแท้จริง จัดกิจกรรมโดยให้มีบรรยากาศที่รื่นรมย์ สนุกสนาน และเป็นกันเอง ส่งผลให้ผู้เรียนเกิดเจตคติที่ดี และพัฒนาบุคลิกภาพให้เกิดคุณลักษณะที่ดี เช่น การมีวินัย มีความรับผิดชอบ มีความเอื้อเฟื้อ จัดกิจกรรมแล้วต้องมีการวัดผลการใช้กิจกรรมนั้นทุกครั้ง เพื่อค้นหาข้อดีและบกพร่อง และนำมาผลไปใช้ปรับปรุงแก้ไขในครั้งต่อไป ในการประเมินวัดผลควรมีทั้งระหว่างทำกิจกรรม และหลังจากทำกิจกรรม โดยครูเองอาจเป็นผู้ประเมินผล หรือให้ผู้เรียนร่วมกันประเมินตรวจสอบผลงาน ปัญหาที่พบจะทำให้เกิดการเรียนรู้ในการแก้ไขเพื่อนำไปปรับปรุงงานให้ดีขึ้น

พนัส หันนาคินทร์ (2530 : 126 -182) ได้แบ่งกิจกรรมการเรียนการสอนสังคมศึกษาออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. กิจกรรมในชั้นเรียน เป็นการจัดประสบการณ์เรียนรู้ให้กับนักเรียนกระทำกิจกรรมในห้องเรียนตามหลักสูตรและจุดมุ่งหมายของรายวิชานั้นๆ หรือเรียกว่าการจัดกิจกรรมในหลักสูตร โดยให้นักเรียนทำกิจกรรม เช่น การจัดกลุ่มอภิปรายในห้องเรียน การให้งานปฏิบัติในห้องส่งในชั่วโมง การอธิบาย การถามตอบ การแสดงบทบาทสมมติ เป็นต้น
2. กิจกรรมเสริมหลักสูตร เป็นการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ที่นอกเหนือในหลักสูตร กำหนด อาจเป็นการจัดขึ้นนอกเหนือจากชั่วโมงเรียน เพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เช่น การจัดนิทรรศการ การได้วาที การฟังประชุมสัมมนา การออกไปศึกษานอกสถานที่ เป็นต้น
3. กิจกรรมชุมชน เป็นการจัดประสบการณ์การเรียนรู้โดยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ และมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ ในโดยการหาความรู้จากชุมชนจากบุคคลและศึกษาจากสถานที่ เพื่อนำความรู้ที่นอกเหนือจากการเรียนตามบทเรียนสามารถมาประยุกต์ใช้ในการเรียนและเกิดทักษะทางสังคม เช่น การร่วมกิจกรรมวันสำคัญทางศาสนา การไปบำเพ็ญประโยชน์ เป็นต้น

สุนิสา สิริวิพันธ์ (2531: 22) ได้เสนอประเภทของกิจกรรมการเรียนการสอนสังคมศึกษา เพื่อส่งเสริมและพัฒนาในด้านพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. กิจกรรมในหลักสูตร หมายถึง กิจกรรมการเรียนการสอนที่ส่วนใหญ่จัดขึ้นในห้องเรียนและลักษณะที่มีส่วนสัมพันธ์กับบทเรียนตามที่หลักสูตรกำหนดไว้ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความรู้

ความเข้าใจในบทเรียนนั้น เกิดกระบวนการในทางความคิด มีทัศนคติและค่านิยมในทางที่ดี เป็นต้น โดยทั่วไปกิจกรรมในหลักสูตรที่จัดขึ้นในห้องเรียนมักมีการวางแผนการล่วงหน้าโดยผู้สอนและอาจให้ผู้เรียนร่วมด้วยก่อนนำมาให้นักเรียนปฏิบัติจริง กิจกรรมที่จัดขึ้นในห้องเรียนเพื่อการเรียนรู้มีหลายรูปแบบ เช่น กิจกรรมที่เกี่ยวกับการพูด การอ่าน การฟัง ฯลฯ

2. กิจกรรมเสริมหลักสูตร หมายถึงกิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อส่งเสริมการเรียนการสอนในชั้นเรียนให้ดียิ่งขึ้น เพื่อช่วยพัฒนาความสามารถตลอดจนความสนใจผู้เรียน กิจกรรมเสริมหลักสูตรที่จัดขึ้นมีอยู่หลายชนิด ได้แก่ การจัดชมรมต่างๆ การทัศนศึกษา การจัดป้ายนิเทศ หรือนิทรรศการ

ตีรวรรณ สุวรรณอาภา (2533: 176-177) ได้แบ่งกิจกรรมการเรียนการสอนสังคมศึกษาเป็น 2 ประเภท คือ

1. กิจกรรมการเรียนการสอนที่ยึดผู้สอนเป็นศูนย์กลาง กิจกรรมประเภทนี้ผู้สอนจะเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติกิจกรรม โดยเริ่มจากเป็นผู้วางแผนการเรียนการสอนและเป็นผู้นำในขณะปฏิบัติกิจกรรม การเรียนการสอนในห้องเรียนจึงมีลักษณะเป็นการสื่อสารทางเดียว คือ ผู้สอนเป็นผู้ถ่ายทอดการเรียนการสอน แม้ว่ากิจกรรมเหล่านี้จะยึดถือผู้สอนเป็นแกนกลางก็ตาม แต่มิได้หมายความว่าผู้เรียนจะไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมเลย ผู้เรียนยังคงมีโอกาสปฏิบัติกิจกรรมภายใต้การนำของผู้สอน เช่น การบรรยาย การเล่านิทาน การสาธิต การตั้งคำถาม

2. กิจกรรมการเรียนการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง กิจกรรมประเภทนี้ผู้เรียนเป็นแกนกลางในการประกอบกิจกรรม ส่วนผู้สอนมีหน้าที่คอยส่งเสริมให้ผู้เรียนร่วมกิจกรรมประสานงาน แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างปฏิบัติกิจกรรม และทำให้บรรยากาศของการเรียนการสอนดำเนินไปด้วยดี ซึ่งกิจกรรมการเรียนการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางยังแยกออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

2.1 กิจกรรมการเรียนการสอนที่ยึดกลุ่มผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้มีโอกาสทำงานเป็นกลุ่ม รู้จักกลไกของการทำงานร่วมกัน เช่น การอภิปรายแบบระดมสมอง การเล่นเกม การทดลอง การแสดงละคร บทบาทสมมติ การแก้ปัญหา ฯลฯ

2.2 กิจกรรมการเรียนการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นรายบุคคล เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อสอดคล้องและส่งเสริมความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้เรียน โดยให้ผู้เรียนพัฒนาศักยภาพและความสามารถของตนเอง เช่น การทำงานเดี่ยว การทำแบบฝึกหัด การใช้บทเรียนแบบโปรแกรม การพูด การอ่าน การเขียน การฟัง เป็นต้น

วาริ ติระจิตร (2534 : 10) ได้กล่าวถึงกิจกรรมการเรียนการสอนการส่งเสริมให้นักเรียนเกิดทักษะด้านต่างๆ ที่จำเป็นในสังคม รวมถึงการปลูกฝังลักษณะนิสัยการใช้ความคิดอย่างมีเหตุผล โดยยกตัวอย่างกิจกรรมการเรียนการสอนสังคมศึกษา ที่ควรฝึกให้กับนักเรียน ดังนี้

1. รู้จักสำรวจข้อมูลต่างๆ ที่พบเห็นด้วยความเป็นธรรม
2. ตัดสินใจจากข้อมูลที่นำเสนอเชื่อถือได้ และสามารถเลือกได้
3. วิพากษ์วิจารณ์ แผนที่ ลูกโลก ตารางกราฟที่เป็นข้อมูลทางสังคมศึกษา
4. อ่านและตีความจากเอกสารต่างๆ เช่น หนังสือ เอกสารอ้างอิง แผนภูมิ ตาราง
5. จัดระเบียบตั้งสมมุติฐานจากข้อมูลเบื้องต้น
6. การแก้ปัญหาต่างๆ
7. การมีแนวคิดตัดสินใจ จากเหตุการณ์ต่างๆที่ซับซ้อน
8. การใช้วิธีการทางสังคมศึกษาในการรวบรวมข้อมูลเบื้องต้น
9. ประดิษฐ์งานทางสังคมศึกษา เช่น สร้างแผนที่ และสังเกตพฤติกรรม เช่น การพูด การเขียน และการใช้แหล่งอ้างอิงได้อย่างถูกต้อง

สุนนทิพย์ บุญสมบัติ และคณะ (2537: 288) ได้กล่าวถึงกิจกรรมการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาในปัจจุบันว่าควรเน้นที่การจัดกิจกรรม การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ และการจัดสิ่งแวดล้อมในชั้นเรียน เพราะกิจกรรมจะช่วยให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้ทางตรงและสนใจการเรียน ประสบการณ์จะให้เกิดการเรียนรู้ที่มีค่าและคิดทบทวน กิจกรรมที่นำมาใช้ในการเรียนการสอนควรเน้นนักเรียนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งมีกิจกรรมลักษณะนี้หลากหลาย เช่น

1. กรณีศึกษา สามารถใช้กับบทเรียนทางสังคมศึกษาทั่วไป และเมื่อศึกษาเกี่ยวกับเหตุการณ์ปัจจุบันหรือกรณีที่ยังเป็นข้อโต้แย้งกันอยู่ การใช้กรณีศึกษาจะเป็นกิจกรรมที่เหมาะสม ซึ่งการใช้กรณีศึกษาจะช่วยพัฒนาความสามารถและทักษะในการตัดสินใจของนักเรียน
2. บทบาทสมมติ อาจใช้กับกรณีที่ยังเป็นข้อโต้แย้งกันอยู่หรือถ้าเป็นเรื่องที่มีการตัดสินใจหรือมีข้อยุติแล้ว อาจใช้วิธีการให้นักเรียนอภิปรายว่า ทำไมข้อยุตินั้นจึงคล้ายคลึงหรือแตกต่าง
3. การสำรวจชุมชน โดยอาจกำหนดให้นักเรียนสำรวจชุมชนเพื่อศึกษาบทบาทของคนในชุมชน หน่วยงานการปกครอง การเปลี่ยนแปลงของสังคม สิ่งแวดล้อมในชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน และอนาคตควรทำอย่างไร การใช้กระบวนการประชาธิปไตยในการพัฒนาชุมชน เป็นต้น
4. การจัดทำสิ่งพิมพ์ของนักเรียน ซึ่งอาจเป็นหนังสือของนักเรียน จุลสาร หนังสือประจำปี หรือสิ่งพิมพ์รูปแบบอื่นๆ กิจกรรมนี้จะช่วยพัฒนาทั้งทักษะการอ่าน การเขียนและการอภิปรายในประเด็นที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง ปัญหาสังคม หรือข่าวสารเหตุการณ์ที่น่าสนใจ

พิบูลศรี วาสนสมลสิทธิ์ (2526: 55) ได้เสนอประเภทกิจกรรมการเรียนการสอนที่พัฒนาทักษะที่จำเป็นต่อการพัฒนาผู้เรียน ดังนี้

1. กิจกรรมการเรียนการสอนที่พัฒนาทักษะทางวิชาการ (Academic Skills Activities) ได้แก่
 - 1.1 กิจกรรมที่พัฒนาทักษะการเรียนรู้ (Work-Study Skill) เช่น การอ่าน การฟังการพูด การเขียน การใช้วัสดุอ้างอิงและแหล่งความรู้ชนิดต่างๆ
 - 1.2 กิจกรรมที่พัฒนาระยะการคิด (Thinking Skills) เช่น การวิเคราะห์ การสรุปเนื้อเรื่องหรือหลักเกณฑ์จากข้อมูล ตลอดจนการประยุกต์กฎเกณฑ์เหล่านั้น การคิดหาทางแก้ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ
2. กิจกรรมการเรียนการสอนที่พัฒนาทักษะทางสังคม (Social Skills Activities) ได้แก่
 - 2.1 กิจกรรมกระบวนการกลุ่ม (Group-Process Skills) เช่น การมีส่วนร่วมทำงานในกลุ่ม การเป็นผู้นำ การรับผิดชอบทำงานตามหน้าที่ การคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การศึกษากรณีศึกษา การแสดงบทบาทสมมติ การทำโครงการ การแก้ปัญหาโดยการอภิปรายกลุ่ม
 - 2.2 กิจกรรมที่พัฒนาทักษะการดำเนินชีวิตในสังคม (Social Living Skills) เช่น การปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นๆ โดยร่วมกระทำกิจกรรมร่วมกัน การบำเพ็ญประโยชน์ในชุมชน การร่วมกิจกรรมกับชุมชน เช่น กิจกรรมวันสำคัญทางศาสนา หรือ การร่วมเดินรณรงค์ต่อต้านยาเสพติด การไปร่วมประชุมหรือศึกษาการแนะนำการเลือกตั้งในชุมชน การฝึกมารยาท การศึกษากฎระเบียบของชุมชนหรือสังคมที่เราอยู่ การสนใจข่าวสารบ้านเมืองและเหตุการณ์ของสังคมประเทศและโลก

แสง จันทร์งาม (2532: 228-229) ได้เสนอกิจกรรมการเรียนการสอนสังคมศึกษาในชั้นเรียนที่ครูสามารถนำไปใช้ตามความเหมาะสมเพื่อให้เกิดคุณลักษณะที่พึงประสงค์กับผู้เรียน ดังนี้

1. ให้นักเรียนแสดงความคิดเห็นว่าตนสนใจเรื่องอะไร โดยใช้สถานการณ์ปัจจุบันที่น่าสนใจ จากวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และอื่นๆ ประกอบบทเรียน
2. ทำการทดสอบ อภิปราย ออกเสียง หรือทำการวัดเจตคติ เพื่อหาข้อมูล เช่น ทดสอบความเข้าใจเป็นพื้นฐานเบื้องต้น ทดสอบทักษะที่สำคัญๆ ให้นักเรียนเขียนความคิดรวบยอดที่สำคัญ ทำการทดสอบเจตคติ
3. ทำการเสนอและอภิปรายเกี่ยวกับโศกทัศน์วัสดุ ได้แก่ ฉายภาพยนตร์ สไลด์ ให้อุปกรณ์รูปภาพ การ์ตูน แผนภูมิ แสดงเนื้อหาวิชาหรือเรื่องราวที่น่าสนใจ โดยการจัดป้ายประกาศ แสดงนิทรรศการ ให้ฟังเทป ฟังข่าวจากวิทยุ ให้อุปกรณ์ติดตามข่าวสารประจำ
4. การนำทรัพยากรท้องถิ่นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการจัดกิจกรรม เช่น เชิญวิทยากรมาบรรยายพิเศษ

จิราวัฒน์ ผาณิตวงศ์ (2535: 10-11) ได้กล่าวถึง ประเภทกิจกรรมการเรียนการสอนที่พัฒนาเพื่อพัฒนาทักษะต่างๆ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีให้กับผู้เรียนมีกิจกรรมต่างๆ ดังนี้

1. กิจกรรมที่พัฒนาทักษะด้านคิด ได้แก่ การอธิบาย การบอกคำจำกัดความ การแยกประเภท การตั้งสมมติฐาน การสรุป การทำนาย การเปรียบเทียบ การแยกความแตกต่าง การเสนอความคิดใหม่ๆ การตีความวิเคราะห์ การแสดงบทบาทสมมติ กรณีศึกษา เป็นต้น
2. กิจกรรมที่พัฒนาทักษะทางวิชาการ ได้แก่ การอ่าน การมองเห็น การเขียน รายงาน การพูด การฟัง การเขียนโครงร่าง การจดคำบรรยาย การมองเห็น เป็นต้น
3. กิจกรรมที่พัฒนาทักษะทางสังคม ได้แก่ การทำงานกลุ่ม และการปฏิบัติตนและการมีมนุษยสัมพันธ์กับผู้อื่น การแสดงความสามารถในการอภิปราย การช่วยเหลือและแก้ปัญหาขัดแย้งในสถานการณ์ต่างๆ, การสังเกตเพื่อเอาเป็นแบบอย่าง การแสดงความเป็นผู้นำ เป็นต้น

อำไพ สุจริตกุล (2538: 25-28) ได้กล่าวว่า กิจกรรมการเรียนการสอนส่งเสริมคุณลักษณะที่สังคมต้องการ จะต้องเป็นกิจกรรมที่ทำให้เกิดการเรียนรู้รวดเร็วและถาวร กระบวนการเรียนการสอนมีชีวิตชีวา ก่อให้เกิดมโนธรรมแก่ผู้เรียน และส่งผลให้เกิดพฤติกรรมอันพึงประสงค์และทักษะการคิดต่างๆ เช่น การศึกษาจากกรณีตัวอย่าง สถานการณ์จำลอง บทบาทสมมติ การแสดงละคร การเล่านิทาน และการใช้เพลงและเกมประกอบในกิจกรรมการเรียนการสอน

ดวงเดือน พันธุนาวิณ (2538: 42) เสนอกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาคุณลักษณะดังนี้

1. การใช้วิธีระดมสมอง เป็นการให้นักเรียนพูดหรือเขียนรวมถึงการทำงานร่วมกับผู้อื่น เพื่อหาแนวทางแก้ปัญหา
2. การต่อเติมข้อความให้สมบูรณ์ เช่น ครูอาจจะอ่านบทความหรือเรื่องราวให้นักเรียนฟังแล้วให้นักเรียนทุกคนเขียนต่อเติมจนสมบูรณ์ ทำให้ได้แสดงความคิดเห็นในเรื่องนั้นๆ
3. การให้นักเรียนออกไปนอกห้องเรียน ให้พยายามบันทึกสิ่งที่คนอื่นๆ มองไม่เห็น
4. การฝึกให้นักเรียนคิด แสดงความรู้สึกในเรื่องที่ได้พบ ฟัง ได้ อ่าน นำมาวิเคราะห์หาแนวทางที่ควรปฏิบัติอย่างถูกต้อง

ยุทธพงษ์ ไกยวรรณ (2543: 54-56) ได้เสนอกิจกรรมที่พัฒนาทักษะและคุณลักษณะที่สังคมพึงประสงค์ ดังนี้

1. กิจกรรมการแสวงหาความรู้โดยใช้แหล่งวิชาการ เช่น การใช้ห้องสมุด การอ่าน การใช้หนังสือเรียน การใช้หนังสืออ้างอิง การใช้แหล่งชุมชน การใช้แหล่งความรู้ที่เป็นทั้งตัวบุคคล และเอกสาร การใช้อุปกรณ์ประกอบเพื่อให้เกิดการเรียนรู้

2. กิจกรรมพัฒนาทักษะการเรียนรู้และการประเมินความรู้ แบ่งเป็น 2 ประเด็น

2.1 กิจกรรมฝึกการเรียบเรียงความรู้ เช่น การให้วิเคราะห์เรื่องราว การจัดลำดับข้อมูล เรียบเรียงแยกประเภท ย่อสรุป ทำข้อสังเขป การทำรายงานต่างๆ เป็นต้น

2.2 กิจกรรมฝึกการประเมินความรู้ เช่น การหาข้อสรุปจากข้อมูล การคัดเลือกข้อมูล การค้นหาข้อเท็จจริงข้อมูล การรู้จักบันทึกสรุปย่อ เป็นต้น

3. กิจกรรมพัฒนาทักษะการเรียนรู้จากการฟังและการอ่าน เช่น การสร้างสถานการณ์ หรือให้อ่านเนื้อเรื่องเพื่อจับประเด็นสำคัญของเรื่อง จำแนกและวิเคราะห์ ตีความ และวิจารณ์เรื่องได้

4. กิจกรรมพัฒนาทักษะการเขียนและการพูด เช่น การเขียนบันทึกประจำวัน เขียนบทความวิจารณ์ และความเรียง การแสดงความคิดเห็น การอธิบาย การอภิปรายรายกลุ่ม การเขียน และรายงานหน้าชั้น การสัมภาษณ์พร้อมจดบันทึก เป็นต้น

บันทึก พฤกษวัน (2534 : 170-171) ได้เสนอกิจกรรมการเรียนการสอนและจัดประสบการณ์ในวิชาสังคมศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านจิตใจ ดังนี้

1. การวิจารณ์ข่าวเหตุการณ์ ข้อมช่วยรู้จักเปรียบเทียบ ประเมิน เพื่อยึดคติวินัยที่ดี
2. การเล่าเรื่องจากประสบการณ์ เพื่อเป็นตัวอย่างในการพิจารณาความถูก-ผิด คิษฐ์ ข้อมนำสนใจกว่าครูเล่าวิเคราะห์ผลในแง่คุณธรรมจริยธรรม
3. จากนิทานที่อ่าน การได้ประเมินตัวละคร ส่งเสริมการเลือกปฏิบัติตามแบบอย่างของตัวละครเอก แต่ควรพิจารณาถึงใครคืออย่างไร ชั่วอย่างไร อธิบายได้
4. การแสดงละครหรือเชิดหุ่น หรือ แสดงบทบาทสมมติ ใช้เป็นตัวอย่างในการวิจารณ์
5. การฝึกให้รู้จักระเบียบวินัย ฟังตนเอง มีจิตใจเอื้อเฟื้อแผ่ต่อมวลมนุษยย์ บำเพ็ญตนเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น
6. การจัดชุมนุม ชุมนุม ที่สนใจช่วยปลูกฝังพัฒนาจิตใจ เช่น การนั่งสมาธิ การศึกษาจากกรณีตัวอย่าง ให้นำมาเป็นข้อคิดเพื่อหาแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องสำหรับตนและสังคม
7. การใช้บทเพลง ที่มีเนื้อหาข้านเตือนใจให้ประพฤติตามหลักธรรม
8. การอภิปราย โต้วาที จะช่วยให้เด็กใช้เหตุผล ความรู้นำมาอ้างอิง สนับสนุนความคิดเห็นของตน เป็นการช่วยทำความเข้าใจปัญหาและสิ่งที่เรียนยิ่งขึ้น

9. การทำงานกลุ่ม ย่อมฝึกความรับผิดชอบ รู้จักรักษาระเบียบวินัย ฟังตนเอง มีน้ำใจ รู้จักร่วมมือกัน การแสวงหาความรู้
10. ส่งเสริมให้ผู้เรียนเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาและประเพณี เป็นการฝึกให้รู้จักมารยาทในสังคม ฝึกการพูด การฟัง การปฏิบัติตนตามแนวแห่งศาสนาและรักษาระเบียบต่างๆ
11. การเชิญวิทยากรมาบรรยาย ฝึกการฟัง การพูด การจดบันทึก ส่งเสริมให้ตอบปัญหา สรุปข้อคิดเห็น หรือแนวปฏิบัติด้วยทุกครั้ง
12. การประกวดต่างๆ เช่น ประกวดมารยาท การตอบปัญหา ให้รู้จักสังเกตและการปฏิบัติตนตามแบบอย่าง ตลอดจนการฝึกตามรูปแบบที่สังคมยอมรับ
13. การสอดแทรกแนวการประพฤติปฏิบัติ นับตั้งแต่มารยาทในการฟัง พูด การแสดง การเข้าห้องเรียน ครูทุกคนจะต้องมีแนวคิดในการส่งเสริมการรักษาระเบียบ จริยธรรม ความเป็นประชาธิปไตย ร่วมกัน ด้วยการชี้ให้เห็นความสำคัญของมนุษย์ขึ้นอยู่กับความประพฤติเป็นสำคัญ

ฤกษ์ชัย คุณูปการ (2539 : 71-96) เสนอกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาจริยธรรม ซึ่งเป็นคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่ควรส่งเสริม สรุปได้ดังนี้

ก. กิจกรรมในหลักสูตร หรือกิจกรรมในห้องเรียน ได้แก่

1. กิจกรรมที่เกี่ยวกับการฟัง เช่น ฟังคำอธิบายของครู ฟังคำถามขณะมีการเรียน ฟังข่าว เรื่องราว นิทาน ฟังการอภิปราย
2. กิจกรรมที่เกี่ยวกับการพูด เช่น การสนทนาซักถาม ตอบคำถาม อธิบาย ยกตัวอย่างเล่าข่าวหรือเรื่องราว อภิปรายแสดงความคิดเห็น เสนอเหตุผล วิจาร์ณ รายงานผลการค้นคว้า
3. กิจกรรมที่เกี่ยวกับการอ่าน เช่น อ่านบทความ ข้อความ อ่านหนังสือพิมพ์ วารสาร เอกสาร อ่านหนังสือแบบเรียน หนังสืออ่านประกอบ หนังสืออ้างอิง อ่านป้ายนิเทศ
4. กิจกรรมที่เกี่ยวกับการเขียน เช่น การจดบันทึก เขียนเรียงความ รายงานการค้นคว้า โครงการ เขียนสรุป
5. กิจกรรมที่เกี่ยวกับสาธิต เช่น ให้นักเรียนทำให้อูโดยครูคอยช่วยแนะนำ ครูทำให้อูเป็นตัวอย่างแล้วให้นักเรียนทำตาม เชิญวิทยากรมาทำให้อู
6. กิจกรรมที่เกี่ยวกับการอบรมมารยาทและฝึกหัดนิสัย เช่น การแสดงความเคารพ การรับของจากผู้ใหญ่ การใช้วาจาสุภาพ ไพเราะ การรู้จักล้มมาคารวะ
7. กิจกรรมที่เกี่ยวกับการสำรวจ ค้นคว้า เช่น สำรวจบริเวณโรงเรียน ชุมชน ศึกษา นอกสถานที่ สัมภาษณ์วิทยากร
8. กิจกรรมที่เกี่ยวกับบทบาทสมมติ เช่น การแสดงละคร การจำลองสถานการณ์แสดง

9. กิจกรรมที่เกี่ยวกับรูปภาพต่างๆ เช่น การรวบรวมภาพบุคคลสำคัญ สถานที่ เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ภาพขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม

10. กิจกรรมที่เกี่ยวกับการตกแต่งห้องเรียน การจัดป้ายนิเทศ เช่น วันสำคัญของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และวันสำคัญของโลก

11. กิจกรรมที่เกี่ยวกับการสะสม เช่น การทำสมุดภาพ ขาว

12. กิจกรรมที่เกี่ยวกับศิลปะ เช่น การวาดภาพ การประดิษฐ์

13. กิจกรรมเกี่ยวกับแผนที่ เช่น แผนที่ห้องเรียน แผนที่ภูมิ การทำแผนที่โครงร่าง

ข. กิจกรรมเสริมหลักสูตร ได้แก่

1. กิจกรรมที่เกี่ยวกับบริการสังคม เช่น การบำเพ็ญประโยชน์ การรณรงค์

2. กิจกรรมที่เกี่ยวกับการกีฬา เช่น การเล่นเกม

3. กิจกรรมเกี่ยวกับบทเรียน เช่น แสดงละคร ค้นคว้า ได้ว่าที่ จัดนิทรรศการ ป้ายนิเทศ

4. กิจกรรมเกี่ยวกับความรู้รอบตัว เช่น การศึกษานอกสถานที่ การดูภาพยนตร์ การ

ฟังปาฐกถา อภิปราย

5. กิจกรรมที่เกี่ยวกับสิ่งที่น่าสนใจ เช่น การติดตามข่าวและเหตุการณ์ทางวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ การชมนิทรรศการนอสถานที่

6. กิจกรรมเบ็ดเตล็ด เช่น การประกวดแต่งคำขวัญ การประกวดมารยาท การแข่งขันตอบปัญหา การติดต่อกับผู้อื่นๆ การประกวดวาดภาพ

ลาวัญญ์ วิชาวุฑฒิกุล (ม.ป.ป : 69-72) ได้กล่าวถึงกิจกรรมการเรียนการสอนที่ส่งเสริมการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีด้านประชาธิปไตยโดยสรุปคือ การพัฒนาบุคคลให้เกิดคุณลักษณะประชาธิปไตยจะต้องส่งเสริมพฤติกรรมความร่วมมือกับผู้อื่น ได้แก่ การให้ผู้เรียนแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและรู้จักทำงานร่วมกับผู้อื่น จัดกิจกรรมโดยให้ผู้เรียนวางแผนและปฏิบัติรับผิดชอบงานร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ ฝึกการยอมรับมติของหมู่คณะและรู้จักวิพากษ์วิจารณ์และรับฟังจากผู้อื่น ให้นักเรียนแสดงความคิดเห็นเพื่อประโยชน์ส่วนรวม เป็นต้น

สุมน อมรวิวัฒน์ (2534: 195) ได้เสนอกิจกรรมการเรียนการสอนสังคมศึกษาเพื่อฝึกฝนทักษะด้านสังคม ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่จำเป็นต่อการพัฒนาความเป็นพลเมืองดี ดังนี้

1. ให้นักเรียนมีส่วนเล่าประสบการณ์ของตนเองและผู้อื่น แล้วให้วิเคราะห์เรื่องดังกล่าว

2. ให้นักเรียนฝึกแสดงความคิดเห็นและวิจารณ์

3. ให้นักเรียนแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และยอมรับความคิดเห็นที่ดีที่สุด

4. ให้นักเรียนมีโอกาสแสดงออก เช่น การสาธิต การแสดงบทบาทสมมุติ การทำงานร่วมกันอย่างสันติ การรายงานแสดงความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม

5. ให้นักเรียนฝึกปฏิบัติจริง เช่น การฝึกมารยาทตามวัฒนธรรมไทย การเข้าสังคม การเลือกปฏิบัติอย่างถูกต้องให้เหมาะสมกับกาลเทศะ

6. ให้นักเรียนฝึกการทำงานกลุ่ม และวัดผลของกลุ่มได้

7. ให้นักเรียนฝึกการอ่านและตีความหมายของสัญลักษณ์ และเนื้อหาต่างๆ

8. ให้นักเรียนฝึกการวางแผน ข้อตกลง และแบ่งหน้าที่รับผิดชอบตามข้อตกลงนั้นๆ

9. ให้นักเรียนฝึกการทำงานในรูปคณะกรรมการ

10. ให้นักเรียนฝึกการควบคุมระเบียบวินัยของตนเองและของกลุ่ม

ทิสนา แคมมณี (2541: 38) เสนอการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ฝึกประชาธิปไตยซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีให้กับนักเรียนดังนี้

1. การให้นักเรียนแสดงความคิดเห็นอย่างทั่วถึง และรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น

2. การรับฟังและยอมรับฟังความที่ดี

3. จัดให้นักเรียนทำงานโดยขบวนการหมู่พวก (Group process)

4. จัดตั้งคณะกรรมการห้องเรียน (Class Committee) มีประธาน รองประธาน เลขานุการ เสรฐัญญิก ปฏิคม ผู้รายงานข่าว และกรรมการอื่นๆ ให้คณะกรรมการดำเนินงานต่างๆของห้องเรียนเป็นการปลูกฝังอบรมประชาธิปไตยได้ดี

5. จัดเวลาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ (Sharing Period) ให้นักเรียนได้ออกมาพูดหน้าชั้นแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันโดยจัดให้มีประธาน (Chairman) ประจำสัปดาห์ที่ทำหน้าที่แทนครูคอยชี้ให้เพื่อนออกมาพูด คนละ 2-3 นาที หมุนเวียนไปให้ทั่วถึงกัน

6. ให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการวางแผน (Teacher-Pupil's Planning) ในการทำกิจกรรมใดๆในห้อง ครูควรให้นักเรียนได้ร่วมวางแผนงานกับครู วางวัตถุประสงค์ วิธีดำเนินงาน การแบ่งงาน การปฏิบัติหน้าที่ และการเสนอผลงานต่อหน้าชั้น

7. ให้นักเรียนร่วมในการวางระเบียบและกฎของห้องเรียน (Class Regulations) ระเบียบที่ได้ร่วมกันสร้างขึ้น

8. เปิดโอกาสให้นักเรียนแสดงความสามารถตามความถนัด (Aptitude) ซึ่งการยกย่องชมเชยปรบมือให้เกียรติ เป็นการชักจูงให้คนอื่นเอาเยี่ยงอย่างนำสิ่งที่ดีไปปฏิบัติ และรู้จักเคารพยกย่องซึ่งกันและกัน

9. การนำเอาวิธีสอนแบบอภิปรายมาใช้ (Class Discussion Method) จะส่งเสริมให้นักเรียนใช้ความคิดเชิงวิเคราะห์ (Analytical Thinking) คือความคิดหาเหตุผลเปรียบเทียบ และการพิจารณาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ ทั้งเป็นการฝึกการรับฟัง การยอมรับ การยกย่องความคิดเห็นกันตามวิถีประชาธิปไตยได้ดีมาก

10. การนำวิธีสอนแบบหน่วยมาใช้ (Unit Teaching) จะเปิดโอกาสให้นักเรียนได้วางแผนร่วมกับครู แล้วส่งเสริมการทำงานเป็นหมู่ (Group Working) โดยใช้กระบวนการหมู่พวก (Group Process) ซึ่งเป็นโอกาสดีสำหรับคนที่จะได้ฝึกฝนอบรมประชาธิปไตยให้แก่นักเรียน

11. การนำเอาวิธีสอนแบบแก้ปัญหามาใช้ (Problem-Solving Method) เป็นวิธีสอนที่เปิดโอกาสให้นักเรียนได้ทำกิจกรรมกลุ่ม มีการวางแผนร่วมกันในการแก้ปัญหาที่จะช่วยส่งเสริมคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี ยอมรับฟังความคิดเห็นผู้อื่น เคารพความคิดเห็นซึ่งกันและกัน แบ่งงานกันทำตามความสามารถ รู้จักมีส่วนร่วม รับผิดชอบและเสียสละแก่หมู่คณะ

12. จัดให้นักเรียนเลือกคนดีประจำห้องเรียน (The Very Important Persons = VIP) อาจให้นักเรียนพิจารณาคุณพฤติกรรมของเพื่อนในรอบเดือนหนึ่งๆ หรือเทอมหนึ่งๆ แล้วลงคะแนนเสียงเลือกคนดีของห้องขึ้นมา แล้วฝึกให้รู้จักการให้เกียรติบุคคลที่เป็นคนดี

ทิสนา แคมมณี (2541: 38) กล่าวถึงกิจกรรมการเรียนการสอนที่สามารถพัฒนาทักษะและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ให้กับผู้เรียน ไว้ดังนี้

1. การอภิปราย เพื่อเปิดโอกาสให้นักเรียนได้แสดงความคิดเห็นอย่างเสรีในปัญหาต่างๆ เพื่อให้นักเรียนได้เข้าใจว่าการมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นนั้นเป็นอย่างไร โดยนำหัวข้อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ของพลเมือง เช่น การรักษาโบราณสถานโบราณวัตถุ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ การเคารพความคิดเห็นของผู้อื่น หรือ ปัญหาสังคมต่างๆ เช่น ปัญหา ยาเสพติด ปัญหาสิ่งแวดล้อม รวมถึงปัญหาทางด้านการเมืองการปกครอง ฯลฯ

2. การมอบหมายงานให้ศึกษาค้นคว้า เพื่อให้รู้จักศึกษาหาความรู้ได้ด้วยตนเอง และฝึกให้ได้คุ้นเคยกับสภาพสังคมที่อาศัยอยู่ให้ดียิ่งขึ้น โดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ เช่น การสำรวจหาข้อมูล การสัมภาษณ์ แล้วทำรายงานเสนอในหัวข้อเรื่องต่างๆ เช่น ปัญหาครอบครัว ปัญหาความยากจน ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า ปัญหาแหล่งชุมชนแออัด การขยายตัวของชนบท การใช้เทคโนโลยี การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไทย ฯลฯ

3. การทำงานกลุ่ม เพื่อให้รู้จักการทำงานร่วมกัน เคารพความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ประสานแนวความคิดเห็นเข้าหากัน เคารพต่อเสียงข้างมาก เคารพความเป็นบุคคล การอยู่ร่วมกันในสังคม การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและบุคคลรอบๆตัว

4. การเชิญวิทยากรหรือผู้มีความรู้ทั้งในระดับท้องถิ่นและประเทศในเฉพาะสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องมาบรรยายในหัวข้อต่างๆ

5. การจัดกิจกรรมเสริมประสบการณ์อื่นๆ เช่น การศึกษานอกสถานที่ การตั้งชมรมหรือให้ทำกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมร่วมกับชุมชน ฯลฯ

วันเชิญ วรรณโกมล (2542: 14-15, 132-134) ได้เสนอกิจกรรมการเรียนการสอนหน้าที่พักเพื่อพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีให้กับผู้เรียน ดังนี้

1. การใช้กิจกรรมการเรียนการสอนโดยใช้บทบาทสมมติหรือสถานการณ์จำลองช่วยให้ผู้เรียนได้เข้าใจบทบาท หน้าที่บุคคล ในสถานภาพต่างๆ และเรียนรู้การแก้ปัญหาจากการสวมบทบาทสมมติ ช่วยให้ผู้เรียนสามารถนำไปใช้สถานการณ์จริง

2. การใช้วิธีการอภิปราย สามารถใช้ได้เกือบทุกเนื้อหา เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้แสดงความคิดเห็นอย่างมีเหตุผลและเสรีด้วยการฝึกอภิปรายกลุ่มย่อยก่อน แล้วจึงเข้าสู่วงกว้างขึ้นตามลำดับ เพื่อฝึกฝนการพูด การฟัง ผู้นำ ผู้ตาม และอาจจะมีเอกสารประกอบ เพื่อเป็นข้อมูลในการอภิปราย โดยนำหัวข้อที่สอดคล้องกับสภาวะการณ์ปัจจุบัน เช่น การเลือกตั้ง ปัญหาและสถานการณ์ด้านการเมืองการปกครองทั้งภายในและภายนอกประเทศ ปัญหาความรับผิดชอบต่อสิทธิหน้าที่ ปัญหาสิทธิมนุษยชน ปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม ปัญหาคอร์รัปชัน และปัญหาอื่นๆในสังคมที่ทุกควรควรตระหนักรวมถึงการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน

3. การสอนโดยใช้กรณีศึกษา และข่าว เพื่อฝึกให้ผู้เรียนเข้าใจสภาพปัญหาและฝึกการแก้ปัญหาตามกระบวนการแก้ปัญหา เพื่อผู้เรียนสามารถนำกระบวนการนี้ไปใช้ในชีวิตจริงได้

4. ฝึกฝนประชาธิปไตย ด้วยการให้ทำงานกลุ่ม เรียนแบบร่วมมือกัน เป็นการปลูกฝังความรับผิดชอบ เคารพความคิดเห็น และประสานแนวความคิดที่เป็นประโยชน์

5. ให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมือง เช่น เป็นผู้สังเกตการณ์การเลือกตั้งในระดับท้องถิ่น และระดับประเทศ หรือการทำงานร่วมกับพรรคการเมือง เช่น อาสาสมัครเข้าร่วมหาเสียงสำรวจความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นด้านความนิยมทางการเมือง การออกสัมภาษณ์ประชาชนหรือณรงค์ให้ประชาชนออกมาใช้สิทธิใช้เสียงในการเลือกตั้ง

6. จัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร ฝึกฝนให้ผู้เรียนรู้จักสิทธิและหน้าที่ มีความรับผิดชอบ รู้จักปกครองตนเอง เช่น การตั้งสถานักเรียน ชมรมผู้นิยมสินค้าไทย ชมรมผู้พิทักษ์ผลประโยชน์ของผู้บริโภค ชมรมส่งเสริมการเมืองการปกครองและการเป็นผู้นำ การเข้าร่วมกิจกรรมวันสำคัญกับชุมชน การเข้าร่วมในพิธีการต่างๆ การพัฒนาชั้นเรียน โรงเรียน วัด หรือชุมชน การได้วาที่

การจัดนิทรรศการ ป้ายนิเทศ การจัดรายการเสียงตามสายในโรงเรียน การประกวดแต่งคำขวัญ การตอบปัญหา เรียงความ และวาดภาพ ในเกี่ยวกับเรื่องประชาธิปไตยในสังคมไทย

7. การบรรยายทางวิชาการ ด้วยการเชิญวิทยากรผู้ทรงคุณความรู้ หรือผู้เชี่ยวชาญเรื่องราวต่างๆ มาบรรยายในเรื่องที่น่าสนใจ เช่น การเลือกตั้งผู้ว่าราชการ การแก้ไขกฎหมาย และการเก็บภาษีอากร พระราชบัญญัติการศึกษา กฎหมายรัฐธรรมนูญ

8. การศึกษานอกสถานที่อย่างมีเป้าหมาย ด้วยการกำหนดหัวข้อให้ศึกษาสังเกต และมาอภิปรายร่วมกัน เพื่อประเมินความรู้ความเข้าใจ และทัศนคติต่อสิ่งที่ไปศึกษา ได้แก่ เยี่ยมชมศึกษาดูงานจากหน่วยงานของรัฐบาล เพื่อศึกษากลไกในการปฏิบัติงาน เช่น รัฐสภา กรมตำรวจ สถานีอนามัย สำนักทะเบียนท้องถิ่น

นอกจากนี้กิจกรรมการเรียนการสอนอื่นๆ เช่น การศึกษาความสัมพันธ์และอภิปรายผล เช่น ด้านเศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ วัฒนธรรมประเพณี เปรียบเทียบการเมืองการปกครองไทยกับภูมิภาคอื่น เปรียบเทียบอาชีพความเป็นอยู่ประชากร การจัดนิทรรศการ บทบาทสมมติเกี่ยวกับภาษาศิลปวัฒนธรรมของประชากรไทย ฝึกการทำงานกลุ่ม กิจกรรมที่จัดตามเนื้อหาวิชาสังคมศึกษาช่วยให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของกฎหมายจารีตประเพณี ระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ สังคม ตระหนักถึงภาระหน้าที่ความรับผิดชอบ และแก้ไขปัญหาของสังคมด้วยความเต็มใจ กิจกรรมเหล่านี้ช่วยขัดเกลาให้เยาวชนมีค่านิยมที่ดี ซาบซึ้งในศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของชาติ และเป็นพลเมืองดีของสังคม

แจ๊ค เอล เนลสัน และ จอห์น ยู ไมเคิลลิส (Jack L. Nelson and John U. Michaelis, 1980 : 42-43) ได้เสนอกิจกรรมการเรียนรู้ในวิชาสังคมศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี คือ กิจกรรมที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม เช่น การทำงานกลุ่ม การทำงานเฉพาะบุคคล ใด้วาที่ การอภิปราย การทำงานเฉพาะบุคคล บทบาทสมมติ แสดงละคร การคุยกับผู้อื่น สัมภาษณ์ สสำรวจประชามติ (Poll) การแก้ปัญหาความขัดแย้ง การชักชวนหาแนวร่วม การประชุมเกี่ยวกับการเมือง การแสดงบทบาท สาธิต การทดลองโดยกิจกรรมสร้างสรรค์ สถานการณ์จำลอง เกม กิจกรรมให้ผู้เรียนการประเมินผลการเรียนรู้

เจมส์ เอ แบงก์ (James A. Bank, 1985 : 63 – 64) ได้กล่าวถึง กิจกรรมการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาที่พัฒนาทักษะให้ผู้เรียน ซึ่งเป็นกิจกรรมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี คือกิจกรรมที่พัฒนาทักษะการสืบสอบด้านค่านิยมได้แก่ การวิเคราะห์สถานการณ์ สังเกต จำแนกแยกแยะ การตรวจสอบปัญหา อ่านอย่างมีวิจารณ์ญาณ รู้จักป้องกันและหาทางที่เหมาะสม, กิจกรรมที่พัฒนาทักษะการตัดสินใจได้แก่ แสดงความคิดเห็น การแสดงค่านิยมที่ถูกต้อง

รู้จักตัดสินใจเลือกบทบาทที่เหมาะสม ทำนายสถานการณ์ ใช้แนวทางเลือก แสดงออกให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และกิจกรรมที่พัฒนาบทบาทความเป็นพลเมืองได้แก่ การทำงานร่วมกับผู้อื่นในกลุ่ม การสื่อสารทางปากและเขียน แสดงความน่าเชื่อถือ การประนีประนอม ตกลงยินยอมกันอย่างสันติมีการวางแผน ทำงานกลุ่มร่วมกับผู้อื่นและรายบุคคล ประชาพิจารณ์เกี่ยวกับสังคมในที่สาธารณะ

จอห์น ยู ไมเคิลลิส (John U. Michaelis, 1985 : 44 - 45) ได้เสนอถึงรูปแบบและประเภทกิจกรรมการเรียนการสอนสังคมศึกษา ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทักษะพื้นฐานที่จำเป็นต่อการพัฒนาความเป็นพลเมืองดี ให้กับนักเรียน สรุปได้คือ กิจกรรมขั้นพัฒนาการ (Developmental Activities) เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้ผู้เรียน รู้จักเปรียบเทียบ จำแนก สรุป วิเคราะห์ สังเคราะห์ ทดสอบสมมติฐาน และคาดคะเนเหตุการณ์ โดยแบ่งเป็นกิจกรรมย่อยๆ 4 อย่าง คือ

1 กิจกรรมขั้นรวบรวมข้อมูล เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้ผู้เรียนรู้จักสังเกตและทบทวนความรู้เดิมและแปลความหมายได้แก่ กิจกรรมการใช้แผนที่ สถิติ ดำรวจ ใช้ตารางเปรียบเทียบ เก็บรวบรวมข้อมูล ศึกษาเอกสารสถานที่ ใช้ครุภัณฑ์อ้างอิง ค้นคว้าในห้องสมุด การเรียนแบบศูนย์การเรียน

2 กิจกรรมขั้นจัดระบบและสรุป กิจกรรมขั้นนี้มุ่งให้ผู้เรียนรู้จักเปรียบเทียบ จำแนกประเภท และสรุปหลักการต่างๆ ไปได้แก่ กิจกรรมการทดสอบสมมติฐาน การเขียนโครงร่าง การเขียนแผนภาพและแผนภูมิ การสรุป การทำเส้นโครงร่างแผนที่ให้สมบูรณ์ การบันทึกข้อมูลลงในแผ่นการ์ด การบันทึกเทป

3 กิจกรรมขั้นนำไปใช้ มุ่งให้ผู้เรียนรู้จักสรุป การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ ทดสอบสมมติฐานและการคาดคะเนเหตุการณ์ได้แก่ กิจกรรมทำแผนที่ กราฟ แผนภูมิ ทำแบบตรวจคำตอบ การให้สรุป คาดคะเนสิ่งต่างๆ การแสดง สาธิต เล่นเกม และสถานการณ์จำลอง

4 กิจกรรมการสร้างสรรค์และการแสดงออก มุ่งให้ผู้เรียนแปลความหมาย วิเคราะห์และสังเคราะห์ได้แก่ กิจกรรม การแสดงนาฏกรรม การแสดงบทบาทสมมติ การแสดงละครใบ้ การเขียนบทความ การจัดการแสดง การเล่นประกอบจังหวะ

เดวิด จี อาร์มสตรอง (David G. Armstrong, 1989 : 235) ได้เสนอกิจกรรมการเรียนการสอนสังคมศึกษาที่เน้นการสอนค่านิยมความเป็นพลเมืองดีให้กับผู้เรียน แบ่งเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. กิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นค่านิยมความเป็นพลเมืองดีให้กับผู้เรียนโดยตรง
2. กิจกรรมการเรียนการสอนที่สอนสอดแทรกกับเนื้อหาอื่นๆให้กับผู้เรียนโดยอ้อม

แผนภูมิที่ 5 แสดงประเภทของการสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนค่านิยม

	เน้นผลงานมากกว่ากระบวนการ ของการเรียนรู้	เน้นผลงานและกระบวนการ ของการเรียนรู้ควบคู่กัน
ครูสอนโดยตรง	การบรรยาย	การอภิปราย การเรียนแบบทีมงาน
ครูสอนโดยอ้อม	การศึกษาค้นคว้าอิสระ	บทบาทสมมติ สถานการณ์จำลอง การโต้วาที การระดมสมอง

ที่มา : David G. Armstrong, 1989 : 235

ดังนั้นสรุปกิจกรรมการเรียนการสอนสังคมศึกษาการเรียนการสอนสังคมศึกษาที่ช่วยพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีให้ผู้เรียน แบ่งเป็น 3 ประเภทคือ

1. กิจกรรมในห้องเรียน เป็นกิจกรรมให้ผู้เรียนทำในห้องเรียนตามหลักสูตร มุ่งเน้นพัฒนาทักษะการคิด วิเคราะห์ให้กับผู้เรียนโดยให้แสดงความคิดเห็นเช่น การอภิปราย ให้แสวงหาความรู้โดยจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการฟัง พูด อ่าน เขียน ถามตอบ ยกตัวอย่างให้วิเคราะห์ กรณีศึกษา จัดสถานการณ์จำลอง กิจกรรมกระบวนการกลุ่ม อธิบายสอดคล้อง สรุปลงความคิดรวบยอด เป็นต้น
2. กิจกรรมเสริมหลักสูตร เป็นกิจกรรมนอกเหนือจากการเรียนการสอนในห้องเรียน เป็นการเสริมหลักสูตรให้ผู้เรียนมีประสบการณ์กว้างขวางขึ้น มุ่งเน้นให้ทำงานร่วมกับผู้อื่น สามารถนำความรู้ต่างๆ ไปประยุกต์ใช้ในกิจกรรม เช่น การสำรวจ สัมภาษณ์ เชิญวิทยากร ศึกษาค้นคว้าเพิ่มทัศนศึกษา จัดนิทรรศการ ป้ายนิเทศ หรือทำโครงการ เป็นต้น
3. กิจกรรมร่วมกับชุมชน เป็นกิจกรรมที่โรงเรียนมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนโดยให้นักเรียนมีส่วนร่วมทำกิจกรรมในท้องถิ่น โดยมุ่งเน้นการพัฒนาทักษะทางสังคม เช่น การบำเพ็ญประโยชน์ กิจกรรมการรณรงค์ การใช้แหล่งวิชาการในชุมชนทั้งตัวบุคคลและสถานที่ใช้ในการศึกษา เป็นต้น

ซึ่งประเภทกิจกรรมการเรียนการสอนดังกล่าวนี้จะช่วยพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีทั้ง 4 ด้าน ดังนี้

กิจกรรมพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านทักษะพื้นฐาน ได้แก่ การทำงานกลุ่ม การแสวงหาความรู้ การแข่งขันตอบปัญหา ให้อภิปราย วิจารณ์ การฝึกให้คิดสรุป แสดงความคิดเห็นในเรื่องที่พบ ฟัง อ่าน คัดเลือกข้อมูล นำมาวิเคราะห์หาแนวทางที่ควรปฏิบัติ เป็นต้น

กิจกรรมพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านจิตใจ ได้แก่ การยกตัวอย่างที่ส่งเสริมการเลือกปฏิบัติตามค่านิยมและแบบอย่างที่ดี จากนิทาน บทความ การแสดงบทบาทสมมติ สถานการณ์ การเล่าประสบการณ์ กำหนด บันทึกพฤติกรรมและแสดงค่านิยมที่ถูกต้อง เป็นต้น

กิจกรรมพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ การเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาและประเพณี กิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กิจกรรมรักษาโบราณสถาน การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ศึกษาประเด็นปัญหาสังคมและเสนอแนวทางแก้ไขโดยการสำรวจหาข้อมูล การสัมภาษณ์ หรือศึกษานอกสถานที่ เป็นต้น

กิจกรรมพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านการเมืองและประชาธิปไตย ได้แก่การมีส่วนร่วมรณรงค์ด้านประชาธิปไตย การให้ติดตามข่าวสาร วิจารณ์ข่าวสถานการณ์บ้านเมือง สังเกตการเลือกตั้ง การใช้กิจกรรมทั้งสถานการณ์จริงและสถานการณ์จำลอง หาข้อมูลจากสถานที่จริง การเชิญผู้เชี่ยวชาญบรรยายประเด็นเกี่ยวกับกฎหมาย การประชาพิจารณ์ในที่สาธารณะ เป็นต้น

งานวิจัยภายในประเทศ

ปฏิมา พุทธิทรัพย์ (2528 : บทคัดย่อ) วิจัยเรื่อง แนวโน้มของความเป็นพลเมืองดีในหลักสูตรสังคมศึกษาในทศวรรษหน้า โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาแนวโน้มของความเป็นพลเมืองดีในหลักสูตรสังคมศึกษาของไทยว่ามีความหมาย ขอบข่าย คุณลักษณะและบทบาททางสังคม ตลอดจนแนวทางการพัฒนาวิชาสังคมศึกษาต่อบทบาทของความเป็นพลเมืองดี ซึ่งผลจากการวิจัยพบว่า พลเมืองดีนั้นย่อมหมายถึง บุคคลที่มีความรู้ความสามารถ มีเหตุผลและวิจารณญาณในการตัดสินใจเลือกปฏิบัติตระหนักในบทบาทและมีความรับผิดชอบในสิทธิหน้าที่ที่มีต่อตนเอง ครอบครัว บุคคลและสังคม ตลอดจนมีคุณสมบัติที่จำเป็นเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมของตนเอง คุณลักษณะและบทบาทที่พลเมืองพึงมี ได้แก่ คุณสมบัติที่จำเป็นเพื่อการอยู่ในสังคม บทบาทหน้าที่ของบุคคลและสังคมในฐานะที่เป็นสมาชิกในสังคมและพลเมืองของชาติ ซึ่งในการสร้างคนให้เป็นพลเมืองดีจะต้องจัดเนื้อหาสาระของหลักสูตร และกิจกรรมการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาเป็นการเตรียมบุคคลโดยสร้างอุปนิสัยที่ดี มีวินัยในการทำงาน มีจริยธรรมที่ดีงาม และให้สามารถพัฒนาตนเองทั้งด้านจิตใจและสติปัญญา เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้ด้วยตนเอง เข้าใจผู้อื่น และเห็นความสำคัญของการอยู่ร่วมกัน

สัททศ สัตยายุทธ์ (2528 : บทคัดย่อ) วิจัยเรื่องการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่ส่งเสริมลักษณะความเป็นพลเมืองดีในโรงเรียนประถมศึกษาในความควบคุมของสำนักงานคณะกรรมการศึกษาเอกชนในกรุงเทพมหานคร โดยใช้แบบสอบถามและสัมภาษณ์จากกลุ่มตัวอย่างครูและผู้บริหาร สรุปผลการวิจัยพบว่า ประเภทกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่จัดส่วนใหญ่ คือ กิจกรรมการปกครองประชุมอบรม กิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ กิจกรรมศาสนา กิจกรรมนาฏศิลป์ดนตรี กิจกรรมนันทนาการกีฬา กิจกรรมวิชาการ และกิจกรรมลูกเสือยุวกาชาด วิธีการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรคือ มีผู้บริหารวางแผนการจัดโดยทำเป็นแผนปฏิบัติงานหรือโครงการ เปิดโอกาสให้คณะครูมีส่วนร่วมซึ่งใช้คู่มือจัดกิจกรรมนักเรียนเป็นแนวทางการจัด และมีการเชิญวิทยากรมาให้ความรู้อบรมเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมของครูตามโอกาส ส่วนใหญ่ผู้บริหารและครูจะประเมินกิจกรรมร่วมกัน ส่วนผลจากการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร พบว่าผู้บริหารและครูมีความเห็นตรงกันว่า กิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ กิจกรรมลูกเสือยุวกาชาด และกิจกรรมการปกครอง ช่วยส่งเสริมคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านความซื่อสัตย์ รู้จักรักษาระเบียบ ขยัน มีจิตใจเป็นประชาธิปไตย ยอมรับการเปลี่ยนแปลงและปรับตัว ปัญหาอุปสรรคในการจัดกิจกรรมคือ ขาดความเข้าใจในการวางแผน ครูมีส่วนร่วมน้อย ขาดแหล่งข้อมูลข่าวสาร คู่มือการจัดกิจกรรมไม่เพียงพอ และการประเมินผลขาดผู้ติดตามที่มีความรู้ความเข้าใจโดยเฉพาะนั้นๆ

นุชนารถ แป้วบุญสม (2538: บทคัดย่อ) วิจัยเรื่อง การวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดีในหนังสือเรียนตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง 2533) ผลการวิจัยพบว่า การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนจะต้องสอดคล้องกับเนื้อหาในหลักสูตรในวิชาสังคมศึกษาซึ่งจะพบเนื้อหาลักษณะความเป็นพลเมืองดีเรียงลำดับความสำคัญจากมากไปหาน้อย 10 ลำดับแรกคือ มีความรับผิดชอบ มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มีจิตใจที่เป็นประชาธิปไตย ตระหนักและสนใจมีส่วนร่วมทางการเมือง รักษาระเบียบวินัย รู้จักใช้และสงวนรักษาสาธารณสมบัติ อนุรักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความเสียสละและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม มีสติสัมปชัญญะ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย ใฝ่หาความรู้

สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา (ไทยรัฐ, 2542 : 12) วิจัยสำรวจความคิดเห็นของประชาชนประเทศไทยในเรื่อง “ชีวิตนี้จะทำอะไรเพื่อในหลวง” ซึ่งการวิจัยครั้งนี้จัดทำขึ้นเนื่องในปีมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงมีพระชนมพรรษาครบ 72 พรรษา ซึ่งเวียนมาบรรจบครบ 6 รอบ โดยใช้กลุ่มประชากรในการสำรวจความคิดเห็น คือ นักเรียน นักศึกษา และประชาชนทั่วไปในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลจำนวนทั้งสิ้น 1,972 คน เป็นเพศหญิง ร้อยละ 64.61 เพศชาย ร้อยละ 35.39 ผลการวิจัยพบว่า จำนวนมากที่สุด ร้อยละ 45.78 เห็นว่าจะปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีตามบทบาทหน้าที่ของตนเองและบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น จะไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่บุคคลอื่นและสังคม รวมถึงการจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ส่วนร้อยละ 16.76 เห็นว่าจะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่กำลังเป็นปัญหาสำคัญทั้งของประเทศและทั่วโลกอยู่ในขณะนี้ ส่วนร้อยละ 14.74 เห็นว่าจะละเว้นอบายมุขทุกชนิดและช่วยกันรณรงค์ต่อต้านยาเสพติด รองลงมาร้อยละ 14.25 จะตั้งใจศึกษาเล่าเรียนหาวิชาความรู้ใส่ตนสุดท้ายร้อยละ 7.0 เห็นว่าจะปฏิบัติตนให้อยู่ในกฎระเบียบ วินัย และมีความซื่อสัตย์สุจริต ไม่เอาเปรียบบุคคลอื่น และร้อยละ 1.47 จะมีความคิดเห็นอื่นๆ ซึ่งสามารถนำไปเป็นแนวทางการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองดีไทยได้ด้วยเช่นกัน

สรุปงานวิจัยในประเทศไทยส่วนใหญ่ศึกษาเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองดีที่สังคมต้องการ และการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนจะต้องสอดคล้องกับเนื้อหาในหลักสูตร ต้องปลูกฝังคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีให้ผู้เรียน โดยต้องการให้บุคคลที่มีความรู้ความสามารถ มีเหตุผลและวิจารณ์ญาณในตระหนักในบทบาทและมีความรับผิดชอบในสิทธิหน้าที่ฐานะที่เป็นสมาชิกในสังคมและพลเมืองของชาติ ซึ่งในการสร้างคนให้เป็นพลเมืองดีจะต้องจัดเนื้อหาสาระของหลักสูตร และกิจกรรมการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาเป็นการเตรียมบุคคลโดยสร้างอุปนิสัยที่ดีในการเป็นพลเมืองดี

งานวิจัยต่างประเทศ

แคโรล โจเซฟีน สเตอร์น (Carol Josephine Stuen, 1996: 1-133) วิจัยเรื่อง Elementary Teachers' Perceptions of The Characteristics and Development of Good Citizenship in Washington State. ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีตามการรับรู้ของครูประถมศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกา ผลการวิจัยพบว่าตัวแปรที่สำคัญที่มีผลต่อการรับรู้ของครู คือ อายุ พื้นฐานการศึกษา ภูมิหลังและสภการณ์การสอนของครูผู้สอน มีผลต่อการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองให้กับผู้เรียน จึงจะเห็นได้จาก การรับรู้ของครูเรื่องความเคารพนับถือบุคคล มีพฤติกรรมที่ดีทั้งศีลธรรมและจริยธรรม อคติต่อความแตกต่าง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีที่หล่อหลอมให้กับผู้เรียนได้ด้วยเช่นกัน เมื่อเปรียบเทียบความรู้ความเข้าใจตามการรับรู้ในเรื่องความเป็นพลเมืองดีของครู พบว่ามีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ 0.05 ในเรื่องอายุ และเพศ

แกรี่ เจมส์ เซลลี่ (Gary James Shelly, 1996: 1-119) วิจัยเรื่อง Perceptions of The Characteristics of Good Citizenship by Scondary Public School Teachers in the State of Washington. ซึ่งเป็นการศึกษาการรับรู้เกี่ยวกับคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของครูมัธยมศึกษา โรงเรียนเอกชน ในรัฐวอชิงตันซึ่งการศึกษานี้เป็นการสำรวจโดยการวิจัยพื้นฐานความรู้ในการศึกษาความเป็นพลเมืองดีของครูมัธยมศึกษา และศึกษาว่าครูมีวิธีปฏิบัติอย่างไรกับนักเรียนเพื่อทำให้นักเรียนเป็นพลเมืองดี โดยทำแบบสอบถามเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองดีของครู 391 คน จากโรงเรียนมัธยม 20 โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนทางรัฐวอชิงตันตะวันออก 9 โรงเรียน และโรงเรียนในรัฐวอชิงตันตะวันตก 11 โรงเรียน เป็นโรงเรียนตัวแทนจาก 14 เมืองในรัฐวอชิงตัน โดยศึกษาตัวแปรจากอายุ ครู เพศ พื้นฐานความเป็นมนุษยชาติ ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ วิชาการสอน และระดับการศึกษา ข้อมูลที่ได้รวบรวมจากแบบสอบถามในการให้ความสำคัญในการเรียนการสอนซึ่งผู้ปกครองก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนอบรมความเป็นพลเมืองให้กับเยาวชน ผลการวิจัยพบว่า ครูส่วนใหญ่เชื่อว่า ผู้ใหญ่ไม่สามารถเป็นพลเมืองที่ดีทุกคน การเป็นพลเมืองดีนั้นเพราะกลัวการลงโทษมากกว่าการปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีอย่างโดยแท้จริง และพบว่าครูที่มีความรู้ในการสอนคุณธรรมจริยธรรมจะมีความสำคัญต่อการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีให้กับนักเรียน ซึ่งครูส่วนใหญ่ได้แสดงความรู้สึกล่อลวงด้านยาเสพติดและสุราซึ่งเป็นผลกระทบต่อการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีให้กับเยาวชน

เซอร์ คอนสแตน ริล (Shirley Constance Riley, 1997: 1-140) ศึกษาวิจัยเรื่อง Teacher Perceptions of The Qualities of Good Citizenship in Comprehensive Secondary School in England. ศึกษาการรับรู้ของครูเกี่ยวกับคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาในประเทศอังกฤษ โดยศึกษาจากแบบสอบถามจากกลุ่มตัวอย่างจากครู 484 คน ใน 11 โรงเรียน การศึกษานี้จะวิจัยถึงการรับรู้ของครูในการเป็นพลเมืองดี จากการวิจัยพบว่า ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของกลุ่มประชากรแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญ 0.05 ซึ่งมีความแตกต่างกันของตัวแปรเรื่อง เพศ และประสบการณ์

วัลภา ไทยจินดา (Wanlapa Thaijinda, 1997: 1-134) ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง An Identification of a Citizenship Education Curriculum for Secondary Schools in Thailand. ซึ่งเป็นการศึกษาหลักสูตรการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษาในประเทศไทย กล่าวถึง จุดประสงค์เพื่อเป็นการพัฒนานำไปสู่การกำหนดหลักสูตรการศึกษาความเป็นพลเมืองสำหรับโรงเรียนมัธยมในประเทศไทย ซึ่งจะนำไปสู่จุดมุ่งหมายของการศึกษาความเป็นพลเมือง และวิธีการสอนซึ่งอาจจะนำไปสู่ความสำเร็จ ข้อมูลได้มาจาก 2 ส่วน คือ การวิเคราะห์เนื้อหาในด้านความเป็นพลเมืองดีจากการค้นคว้าในหลักสูตร การวิเคราะห์หนังสือที่เกี่ยวข้องด้านความเป็นพลเมือง และจากกลุ่มผู้เชี่ยวชาญเรื่องไทยศึกษา จากข้อคำถามเกี่ยวกับหลักสูตรการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองดีและวิธีการสอนเพื่อไปสู่เป้าหมาย ซึ่งมีทั้งหมด 36 ข้อ โดยวิเคราะห์ด้านความรู้ ทักษะ ทศนคติ และวิธีการสอนโดยจัดกลุ่ม ได้มีการส่งแบบสอบถามทั้งสิ้น 50 ชุด โดยส่งไปที่โรงเรียนมัธยมศึกษาที่มีผู้เชี่ยวชาญในประเทศไทย 6 คน และส่งไปโรงเรียนมัธยมที่เป็นศูนย์กลางในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ 7 ประเทศ ส่วนอีก 44 คนเป็นผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศ คำถามที่ใช้วิจัยนั้นจะแสดงถึงความคิดที่เป็นประชาธิปไตยและการปฏิบัติตนเพื่อเป็นพลเมืองตามหลักสูตรสำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษา ผลการวิจัยพบว่า ครูมัธยมศึกษาส่วนใหญ่ได้ลงมติ ยอมรับ และมีความเข้าใจให้ตรงกันในความคิดรวบยอดในหลักสูตรการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองดี ซึ่งยกเว้นตัวแปรเพศที่มีความแตกต่างกัน แต่เป็นกลุ่มน้อยเท่านั้น

สรุปงานวิจัยต่างประเทศส่วนใหญ่ศึกษาเกี่ยวกับการรับรู้ของครูเกี่ยวกับคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีเป็นการวิจัยแบบสำรวจ โดยศึกษาจากตัวแปรจากอายุ ครู เพศ ประสบการณ์การสอน ภูมิหลัง พื้นฐานการศึกษา รวมถึงการวิเคราะห์เนื้อหาในด้านความเป็นพลเมืองดีจากการค้นคว้าในหลักสูตรและหนังสือที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีผลต่อการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองดีให้กับผู้เรียนได้